

Записки Кирпатого Мефістофеля

Автор:

Володимир Винниченко

Записки Кирпатого Мефістофеля

Володимир Кирилович Винниченко

Шкільна бібліотека української та світової літератури

Доля видатного українського письменника Володимира Винниченка (1880–1951) була надзвичайно складною та бурхливою. Цей талановитий художник слова був відомим політичним діячем, який все своє життя присвятив боротьбі за побудову вільної, самостійної України. Тому не дивно, що твори його довгий час було заборонено друкувати.

Головний герой роману «Записки Кирпатого Мефістофеля» Яків Михайлюк наче не живе, а грає в життя. Все в нього відбувається легко і просто. Навіть до свого кохання він ставиться як до гри: чому б і не оженитися з дівчиною, яку він називає Білою Шапочкою, адже вона така гарна і мила? Але на перешкоді стає один факт: виявляється, що у Кирпатого Мефістофеля є син, що народився проти його бажання. Гра закінчується: Михайлюку треба обирати між коханою і дитиною. І вибір цей аж надто серйозний...

Володимир Винниченко

Записки Кирпатого Мефістофеля

© Т. М. Панасенко, післямова, 2012

© О. Д. Кононученко, художнє оформлення, 2014

Записки кирпатого Мефістофеля

В розчинене вікно потягає розталою корою дерева і кислим, вогким духом водянистого, весняного снігу, що ріденько чвакає під ногами. Табачний дим, розділений течією повітря, незадоволено клублячись, розріджується. Чути, як дзвонять у Софійському соборі великопосним, задумливим дзвоном. Там, у соборі, тихо тріскотять свічки, пахтить вільгістю стін, під банею високо вгорі лунає монотонний голос дячка.

Весна – паскудний час, неспокійний, розхристаний, безглуздий. Вечорами тільки й можна робити, що грати в карти. Тут, принаймні, знаєш у чому річ. За одну ніч гри можеш пізнати все минуле й майбутнє своїх партнерів.

Ось Карачапов, він здатний схопити людину, що попала в скрутне становище, взяти її за горло й душити доти, поки ні копійки не лишиться у неї. Робитиме це серйозно, з діловитою пикою, мовчки, строго, поважно.

Клапан – боягуз, хапа дрібничками. Схопивши, озирається, біжить у куточок і там наминає свій маслачок. Окрім маслачків ні про що не мріє.

Сосницький гасає в різні боки. Коли ведеться йому, може кинутись у воду і, ризикуючи життям, рятувати другого. Коли погано з ним, може підставити ніжку приятелеві і знаходити для себе сатисфакцію в біді його.

Мені приємно заманути чоловіка на саму гору і зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жах – є найкращий. Приємно, коли увага застигає й ти обережно м'яко повертаєш його в той бік, який тобі потрібний. А він усміхається й гадає, що сам іде, «сам іде»! От за це ще можна багато дати: коли ти так запанував над ним, що він уже й не помічає того.

Сосницький бере у мене вже шосту сотню. Він більше не хоче ризикувати. Тепер він гратиме з розумом. Банк нароста. Це вже справжня гора. Але Сосницький по камінчику, як Клапан, довбає і з усіх сил тримає себе, щоб не кинутись на неї з

криком «ура!» Він, недбало розсівшись, ставить малесенькі ставки, – його не обходить гора. Мене ж тягне вивести його на неї.

– Ну, Сосницький, давай в кумпанії? Га?

– Ні, мерсі.

– Що, волієш по гривеничку зароблять? Розсудливо. Катай, серденько, катай, принесеш діткам гостинчика. Ну, кинь дурниці! Удвох же, кажу тобі. Ну-бо!

Сосницький раптом плигає:

– Давай, кат його мамі! Скільки там? Карачапов, бережіться!

Він сідає рівніше, зачісує обома руками жовту гриву й гупа рукою по столі. Він от-от на самісінькій горі. Тоді я замислююсь і кажу:

– Ні, здається, момент не дуже добрий; треба, мабуть, подождати.

– Що?! Ждати? Чого?!

– Кращого моменту. Тепер не можна.

– Ех, ти, боягуз! Сам іду!

– Як хочеш, не раджу.

– Начхав я на твою раду. Скільки в банку?

Він сам іде!

А побіч, за столом з закусками, сидить оцей обгризений Нечипоренко. Немов не помічаючи сам, часом бере вилкою то гриб, то шматок ковбаси і їсть. А щелепи йому десь аж корчить і хочеться кинутись, виючи, на іду й обома руками пхати її в себе, сопучи та здригуючись від насолоди.

Іноді він підходить до нас і дивиться на сотняні папірці, які ми пересуваємо один до одного. На його синюватих, голодних губах грає запобіглива і в той же час вибачлива усмішка старого ідейного інтелігента. І весь вигляд у нього старий, ідейно-інтелігентний: скудовчена, мишачого кольору, кучерявенька борідка; попелясті пасмочки волосся на висках і потилиці; неохайний, обшарпаний піджачок та вишивана сорочка з якоюсь стьождкою замість краватки; на ногах короткі штани, з-під яких видно руді халяви чобіт, які тепер ще носять, здається, тільки батюшки. Серед нас, серед наших ретельно поголених облич, бездоганних комірців, строго вигладжених бриж на штанях, лакованих черевиків він робить враження не то псаломщика, не то прикажчика з економії. І здається, що він сидить тут для того, щоби дочекатись, коли пан увільниться й дасть йому інструкції. Тоді він візьме свій клуночок, що лежить десь у кухні, суковату палицю й пішечки почимчикує на вокзал, жаліючи п'ятака на трамвай.

А колись же він царював на мітингах і ця скудовчена борідка, ці пасмочки на потилиці викликали повагу. Неохайність і вбогість одежі були потрібні, необхідні. Колись робітники на пам'ять вчили прокламації, написані цією рукою, що тепер так несміло й злодійкувато посилає у рот на виделці смачні гриби.

Він чекає на мене. Я сказав, що можу добути йому роботу. У нього дома «жіночка та двійко маленьких», як він з грайливою усмішечкою довів до моєї відомості і, мабуть, обливаючись соромом за цю усмішку. Вже два тижні, як вони прибули із заслання, а він ніде не може знайти роботи. Так-так, я запропоную йому роботу.

Коли Сосницький зривається з гори й потім понуро сидить, мені стає нудно. Ми граємо цілу добу. Це може остогидіти.

Я закидаю руку назад, беру зі столика телефонну трубку й викликаю Соню, не перестаючи грати. На Сосницького я не дивлюсь, але бачу, як його руки стають тяжкими та занадто рівними, – так буває з людиною, яка пильно слухає і в той же час щось робить.

– Соня? Здорова! Так, це я... Не швидко. А втім, не знаю. Твій чоловік програє, а я виграю. Йому в коханні ведеться, а мені ні. Але це давно вже відомо...

Сосницький, твоя жінка питає, коли ти прийдеш додому?

– Сподіваюсь сьогодні.

– Сподівається сьогодні. А я прийду зараз. Даси мені чаю? Чудесно. Ну, поки що, бувай!

Кладу трубку й заявляю:

– Панове! Ставлю все вигране плюс свою сотню. Чи виграю, чи програю, іду. Отже, моя ставка... вісімсот. Ви тримаєте, Карачапов?

Карачапов жмурить око від диму цигарки і здає карти. Його обличчя киргизьке, смугляве, з полиском, неначе погано почищене ваксою, непорушне й серйозне. Це значить, що в ньому гарчить жадність. Йому хочеться загребти мої гроші. Вузькі, пукаті, прикриті млявими повіками, очі дивляться в стіл.

Сосницький потягається і протяжно позіхає, занадто широко, як мені здається, розтягаючи свій масний, великий рот. Він хоче показати, що все йде, як слід. Добре.

Я виграю.

– Бачиш, Дмитре, як треба грати? Ну, бувайте, мої панове!

В передпокою, одягаючись, я дивлюсь у дзеркало. Поруч зі мною стоїть Нечипоренко, і в дзеркалі мені видко, що я на цілу голову вищий від нього. Він короткий, куций, з круглою головою; я – довгий, чорний, з довгастим лицем, гострою борідкою і густими бровами, схожими на дві лахматі гусениці. Ніс у мене не кирпатий, а качиний, широкий і плескуватий на кінці, з довгими ніздрями. За все лице і постать мене називають Мефістофелем, а за ніс – Кирпатим Мефістофелем.

Нечипоренко натяга поганеньке, кремового кольору, пальтичко, підіймає комір і чекає на мене, тримаючи в руці круглу шапку рудого, собачого кольору. Коли я одягаю циліндра, що довгою строгою смугою одбиває світло електрики, я видаюся велетнем поруч з Нечипоренком.

– А вам не було занадто тепло в Сибірі в цьому пальті? – киваю я Нечипоренкові на його легесеньке пальто, натягаючи рукавички.

Нечипоренко знов не то вихиляється, не то протягається і, сміючись, говорить:

– Е, там у мене шубка була! Тут треба було трошки, тее-то як його, заставити, значиться...

Він любить називати деякі речі зменшеним іменем: шубка, жіночка, діточки, грошенята.

На вулиці запах весни чується дразливо-гостро. Над бульваром повисла безвуха, лиса голова місяця й розсіяно усміхається. Тополі, як два ряди величезних віників, стоять непорушно. Крізь прозорі вершечки їх видно блакитно-сріблясті хмаринки. Внизу під тополями брешуть балабайки й хіхікають незримі парочки. Побіч тротуару дзюркотить вода, а на бруку ще лежить брудний, потовчений сніг, подібний до шоколадної халви.

– Так-так, от уже й весна!.. – зітхає Нечипоренко. Я почуваю, що він це говорить тільки для того, щоби почати розмову про роботу.

Я переходжу на бульвар і сідаю на лавочку, нічого не кажучи Нечипоренкові й не питаючи його, чи хоче він сидіти.

– Атож, атож, весна, – кажу я. – Чудесна пора. А пам'ятаєте, як ми колись у таку пору революцію пущали? Так-так. Ну, так значиться роботу? Чудесно, можна. Це можна, можна. Що ж ми вам придумуємо? Тільки отщо, голубчику: я вже з вас наперед візьму слово, що ви триматимете в секреті нашу розмову. Діло наше, знаєте, професіональне, адвокатське. Людина ви, я знаю, конспіративна, але попередити треба.

Місяць одсунувся до будинків і звідти дивиться мені в лице. Пахне мокрими кущами та торішнім листям. Голова горить від безсонної ночі. Соня чекає на мене. Тепер ще нема восьмої, значить, Андрійко ще не спить.

– Я не розумію... А втім, даю, розуміється, слово.

– От і добре. Значить, даєте. Ну от. А роботу поки що ми вам примудруємо таку. Часово, звичайна річ, так, щоб перебитись. Знання ніякого не треба. Так би мовити, дипломатичного характеру. Треба, розумієте, поїхати в один город і

вмовити одного чоловіка, що абсолютної істини на світі немає й що світ є не що інше, як тільки наша уява. Простішими словами, дорогий мій, треба, аби цей чоловічок змалював на суді деякі речі так, як ми їх уявляємо собі. А щоби це легше було зробити йому, ви допоможете йому. Це все ж таки праця – направляти свою уяву в іншому напрямку. А кожна праця оплачується. Агітатор з вас добрий, і вам це легко буде зробити. Як ви на це, га?

– Себто, як же це?!

– Що саме? Ви про віщо?

Нема нічого більш зворушливого, як оця настовбурченість чесності. З самого початку свого падіння.

– Ні, ви це серйозно?!

– Цілком серйозно, голубе. А що таке? Можете взяти на себе це доручення?

Нечипоренко раптом поривчасто підводиться й говорить поважним, колишнім своїм тоном, тим самим, яким колись давав мені прикази по організації.

– Слухайте, товаришу Антоне, – (мене, в дійсності, звать Яковом), – коли це жарт, то я знаходжу, що він досить дурний. Коли ж серйозно, то... то...

Він не знаходить слова, яке відповідало б його почуванням.

– Та що таке, любчику? Які жарти? Цілком серйозно. Ага, я ще забув сказати: гонорар вам я можу запропонувати триста карбованців за удачне виконання і сто за неудачне. Видатки, звичайно, на мій кошт. Їхати, якомога, швидше.

Триста карбованців для чесноти при голодних очах і діточках – це поважний удар їй. Нечипоренко усміхається.

– Одначе, цього я не сподівався. Чого-чого, а цього не сподівався навіть від вас.

– Ну, голубчику, я не маю часу. Ви подумайте і приходьте з відповіддю. Тільки швидше. Бувайте!

Я встаю і злегка підіймаю циліндра.

– Здорово! – з непорозумінням говорить Нечипоренко. Він одсуває свою собачу шапку на потилицю й неодривно дивиться на мене. Я хитаю головою і йду в гору по бульварі. На лавах, по тім боці, що в затінку, кудовчаться темними купками людські постаті. Я згадую, що сьогодні неділя.

Іду довго, але кроків за собою не чую. Нечипоренко стоїть на місці чи, напнувши шапку по самі очі, спішить до своєї «жіночки» швидше розказати про все, що чула й бачила його чесна душа.

Андрійко сидить у ідальні за столом і, схилиючи голову то на праве плече, то на ліве, поклавши язика на верхню губу, розмальовує кольоровими олівцями якийсь краєвид.

Соня лежить у качалці й читає. Побачивши мене, вона спокійно опускає книгу на коліна й питає:

– Чай питимеш?

Андрійко робить останній штрих, схоплюється й підбігає до мене. Я почуваю, як м'якнуть мені ноги від його дотиків. Підхоплюю його під пахви й високо підношу догори. Руки мої чують ніжну теплоту його тіла, й мені знов здається, що я злитий з ним і що відірватись від нього буде для мене фізично боляче.

– Вище, дядю Яша, вище! – кричить згори Андрійко і здіймає руки, намагаючись дістати до стелі.

– Ти його упустиш... – сухо кидає Соня.

– Дядю Яша, ще, ще трошки!

Але я спускаю його на землю й, держачи за руку, сідаю за стіл.

– Ну, як справи, малий?

– Та нічогенько. А в одного хлопчика сьогодні знайшли табак у кишені. Второкласник. Його виженуть. Глупо за такий пустяк ісключать хлопчину. Правда, дядю Яша?

Я боюсь, що на моїм лиці занадто виразно помітно мое почування і, усміхаючись, кажу:

– А звичайно, звичайно. Чорт зна що таке!

– Ей, дядю, ти знов смієшся! Я не хочу. Я з тобою серйозно, а ти... Коли я буду в другому класі, я теж куритиму!

– А тепер не куриш?

– Тепер ще рано, – поважно говорить він.

Так, він викапана мати. Ті ж самі голубувато-сірі очі, тільки не такі сухі та жорсткі, те ж саме пукате, як бік чайника, чоло, гостре підборіддя, біляве, невитке волосся. Ніс неправильний. І сьогодні мені здається, що в ньому є щось качине, плескувате. Глибоке хвилювання та ніжність охоплюють мене.

Я кашляю, закурюю й кажу Соні:

– Ти дуже сердишся?

– За віщо? – байдуже кидає вона, тримаючи руку на крані самовара. Потім закручує його й підсуває мені склянку міцного чаю, такого, який я люблю.

– Ну, за віщо... Але, бачиш, нема гірше, як грати в своїй кумпанії. Все дають один одному одігратися. Та так тягнеться доти, поки всі не втомляться...

Андрійко тягне руку, хоче піти. Я обіймаю його й садовлю на своїх колінах. Він задоволений і зараз же починає нишпорити по моїх кишенях.

– Андрійку, тобі час спати... – каже Соня.

– Ну, ма-амо! Ти раз у раз, як приходить дядя Яша, женеш мене спати. А ще дев'ятої години немає.

Знайомий біль і жаль до себе вколюють мене.

– Так, правда, іди, хлопче, спати, йди...

А отже, є якась підла насолода в цьому болю!

Соня, здається, розуміє мене, бо насмішкувато усміхається й підходить до нас.

– Ти повинен бути вже в ліжку о дев'ятій годині. Поки вмиєшся, роздягнешся...
Іди, скажи Фені, хай допоможе тобі. Прощайся з Яковом Васильовичем та йди.

Андрійко помалу злазить з моїх колін і, коли вже стоїть долі, простягає мені руку. Я усміхаюсь, потискую її й випускаю. Андрійко цілує матір і виходить.

Соня сідає проти мене, становить лікті на стіл і, з'єднавши кінці пальців, говорить:

– Мені, Якове, треба побалакати з тобою.

Коли за дверима ідальні зникає маленька постать, я стаю самим собою. Присуваю попільничку, закладаю ногу на ногу й одкидаюсь на спинку стільця.

– Слухаю з охотою.

– Я прохала би серйозніше вислухати.

– Серйозніше від мене може бути хіба тільки ідейний вегетаріанець.

Соня деякий час мовчить, немов би занята своїми пальцями. Ніс у неї не Андрійків – правильний, суховатий, з рожевими, рухливими ніздрями. У Сосницького теж не Андрійків – м'ясистий, важкий; ніздрі, неначе цвяшком проткнуті. Мені здається, найвірніше дзеркало душі людини не очі, як гадають, а ніс. Бувають носи добрі, злі; м'які, тверді; важкі, легковажні; хитрі, простодушні.

Соня зводить на мене Андрійкові голубувато-сірі очі й тихо говорить:

– Не ходи до нас.

Всередині штовхає мені щось боляче, але я, не перестаючи усміхатись, злегка дивуюсь і кажу:

– Досить несподівана гречність. Чому ж то так?

– Гречності покиньмо. Тому, що твое... тому, що ти погано впливаєш на всіх нас. Дмитро при тобі розпускається, нервується. Андрійко стає неслухняним, вередливим. Я також не легко почуваю себе з тобою. Краще нам не бачитись.

Я мовчу й усміхаюсь. Ніс у Соні від хвилювання блідне й губи стають ще тоншими, лице робиться сухим, колючим. Тепер видно, що їй двадцять дев'ять літ, а то й більше.

Мені власне треба б встати й піти.

– Чу-удно... – кажу я, струсюючи попіл з цигарки й роздрібнюючи кінцем цигарки сіреньку грудочку. – Чу-удно. А я гадав собі, що впливаю на вас, як найблагодотворніше. Друг дому. В справжньому смислі цього слова, без лапок!..

– Ти, мабуть, не від того, щоб і в лапках бути другом?

Злість її не зовсім зрозуміла.

Соня поривчасто змахує руки зі столу й нервово чепурить волосся. На мене не дивиться, але я почуваю, що вона чекає відповіді на ці слова. Яюсь особливо чекає.

– Через що ж раптом така постанова? Цілий рік буваю й нічого, і... так несподівано?..

Строго похмурює свої милі, широкі брови і, дивлячись убік, вже майже спокійним, звичайним сухим тоном каже:

– Бо ця постанова давно вже назріла. Я хочу сказати тобі одверто... Ти – людина глибоко ненормальна, негарна й жорстока. Ти хитрий і вмієш ховати себе, але тебе все ж таки видно. У тебе нема нічого не то що святого, а... а навіть дорогого, цінного в житті. Я не знаю, навіщо ти живеш. Побувши з тобою, відчуваєш себе порожнім і зайвим. Стає нудно жити.

Немов із книжки вчитує, – видно, давно наготовила всі ці фрази й не раз повторювала їх про себе. Я уважно слухаю.

– ...Ти з усього смієшся й удаєш з себе розчарованого, але робиш це для того, щоби замазати свою бездушність і моральну порожність, і через це ти і жорстокий і... багато іншого, ще гіршого. Я не хочу торкатись твого особистого життя. Це твоє діло, живи, як хочеш. Але, коли ти своєю особою входиш в наше життя, я маю право охоронити себе. До твоєї появи серед нас Дмитро був порядною людиною. Він не був тим, що вісім-дев'ять літ тому, але не був і тим, чим він є тепер. Це ти навчив його сміятись з того, чому він раніше поклонявся, ти розпустив його. Так-так, ти! Це я раз у раз повторятиму. Ти навчив його грати у карти, писати брехливі статті, любити гроші, пити і... мабуть, зраджувати мене. Я певна, що ти не раз тягав його з собою до продажних жінок. І спеціально для того, щоб торжествувати, щоб тішитись і сміятися з нас, з нашого «семейного очага».

Мене, властиво, не дуже дивує цей потік обвинувачень і лайки. Він повинен був, зрештою, колись прорватися. Дивно тільки, що це, що здавалось, це без помітної причини сталось.

– Прости, Сонічко, що переб'ю. Бачиш, слухаючи тебе, можна подумати, що Дмитро якийсь хлопчик або людина без волі. Це раз. Друге, що він ніби справді так змінився. А третє, що я надзвичайно сильна натура. Нічого цього, серце, немає. Він не хлопчик, силу волі має таку, що дай боже всякому, а я ніякого впливу не маю на нього. Ти все це... Дозволь мені скінчити!.. Ти все це знаєш так само добре, як і я, але тобі треба до чогось причепитись, щоби вигнати мене. А втім, вибач мені, хіба не все одно яким способом ти це зробиш. Ти хочеш ще щонебудь мені сказати, чи мені вже треба йти?

Соня пильно дивиться мені в лице, немов би бажаючи примусити мене зникнути. Біля її очей виступила фарба, і здається, що очі горять.

– Для чого ти втисся до нас?

Голос погрозливий, тихий.

– Я не втискувався, Соню. Пам'ятаеш, ми зустрілись випадково і ти сама запрохала мене заходити.

– Ні, ти втисся! Ти напрохався. Ти знав, що я повинна була ненавидіти тебе всі ці вісім літ. І все ж таки, ти з твоєю звичайною нахабністю й безцеремонністю входиш в нашу родину і... руйнуєш її.

– Забобони, Соню. Сім'ю не можна зруйнувати збоку. Вона завжди розпадається з середини.

– Ну, це твоя «теорія». А я кажу те, що бачила на власні очі.

Я позіхаю й підводжусь.

– Так. Вибач, ти в згоді з Дмитром все це кажеш мені?

– Так, у згоді. В цілковитій згоді!

Вона каже ці слова необдуманно, я це чудесно розумію. Але злегка вклоняюсь їй і кажу:

– Досить дотепно ви згодились: він мені винен дев'ятсот карбованців.

Соня помалу встає, випростує свою невелику, трохи плескувату постать і мовчки простягає до дверей руку.

– Ідіть звідси зараз же!

Я деяку хвилинку стою й з усмішкою дивлюсь на неї. Мені треба багато зусиль, щоби вдержати себе від найпевнішого виявлення дійсної правди: підійти, обняти й почать цілувати. Тоді виявилась би істина.

Я повертаюсь і йду, не сказавши більше ні слова.

Безсонна ніч, Андрійко, розмова з Сонею, густе вечірнє повітря. Мені стає незрозуміло-весело і буйний виклик спалахує в крові. Я вже не боюсь думати про все, що хочеться, про що нагадує весна, чортяка її бери!

Зсуваю циліндра на потилицю, розстібую шубу й, вимахуючи паличкою, іду легким кроком по тротуарі. Візники наввипередки закликають везти мене, сподіваючись добре заробити. Я одмахуюсь від них, голосно прохаю вибачення у дам, зазираю ім під капелюхи і... навіть не сміюся з себе в цей час.

Ось той будинок, в якому ми колись друкували на гектографі прокламації. Так, це він, то що з того? Старий, червоний, з полупленою штукатуркою, з сірими віконцями, переперезаними товстими дурними прогоничами, які не рятують ні від злодіїв, ні від жандармів. Там є маленька кімната, що виходить вікнами на подвір'я. Там колись ми... А втім, ну її к чорту, чого я мушу про це думати?

Де мешкає той дурень Нечипоренко? Я б з охотою подивився на його «очаг».

Поперед мене плавно суне поміж плечами та головами біла шапочка. Пухнате, русяве волосся на потилиці нагадує мені щось знайоме. Невже вона? Поправляю циліндра й надаю ходи. Іду деякий час побіч і жадно вдивляюсь. Вона! Та сама молочно-рожева щока, дитяче-строгий ніс і м'які, лагідні риси лиця.

Я вмить почуваю, як у вісімнадцять літ, несмілість і замішання. Що їй сказати? Як підійти? Як почати розмову?

Біла шапочка звертає в перевулок. Тут менше людей і місяць здається яснішим. Я швидко наганяю шапочку й деякий момент іду позаду. Від неї подихає чимсь ніжним, надзвичайно-зворушливим, чистим. Я сам собі видаюся гімназистом, що причепився до гімназистки, що складає про себе фрази, які скаже їй, і до самого дому не каже ні слова.

Шапочка озирається. Переді мною на мить з'являються двоє здивованих очей і зараз же зникають. Тоді я рівняюсь з дівчиною, поштиво тримаю циліндра над головою і спокійно, влажливо, сам дивуючись, звідки беруться в мене такі ноти,

говорю:

– Простіть, будь ласка. Дозвольте мені пройти разом з вами до вашого дому.

Дівчина по перших же згуках мого голосу хутенько обертається до мене й зараз же прискорює ходу. Але полохливості я не помічаю в її рухах. Я, стараючись іти поруч, не одстаю. Несподіване чуття сорому й ніяковості сковує мої думки і язик. Мені вже хочеться, щоби нічого цього не було, хочеться одстать, але я не можу через щось цього зробити. Іду мовчки і, почувавши в себе дурновату усмішку на обличчі, дивлюсь на посріблений, немов покритий перламутром, профіль дівчини.

– Будьте ласкаві, дайте мені спокій, – раптом кидає вона мені нудьгуючим голосом, навіть не подивившись на мене. Так говорити може жінка, якій уже остогидли подібні сцени. Вони не лякають її, не обурюють, а тільки заважають.

– Я зараз дам... Простіть, ради бога. Мені самому соромно... Але дозвольте мені сказати. Я декілька разів зустрічав вас на вулиці і раз у раз... дуже хотів пізнати вас ближче. От і все. Запевняю вас, це правда!

Мабуть, вона схоплює в моїм голосі справжню щирість, бо з більшою, як мені здається, увагою зиркає на мене. Я вперше так близько бачу її лице, повернене до мене, й дивуюсь: воно зовсім інше, ніж з профілю. В профілю є щось безмежно-лагідне, слабеньке, ніжне, а так – обличчя серйозне, розумне, очі немов насмішкуваті, або сумні.

Вона одвертається, зупиняється й киває рукою візникові. Той з грохотом підкочує. Шапочка сідає і, не озирнувшись, од'їжджає. Я від сорому перебираю пальцями ніг і помалу йду далі. Біля воріт чується сміх. Мабуть, з мене.

Лежу в ліжку і дивлюсь на стіну, на якій застиг смертельно-блідий промінь місяця. Спати зовсім не хочеться. Коли я роздягався, здавалось, засну, як убитий. Але, як тільки ліг і погасив лампу, почув, що сну не буде.

Перекладаю подушку на другий кінець ліжка й лягаю лицем до вікна. Місяць тепер по другий бік нього, мені не видно його. Зате я бачу блакитні й жовтуваті цяточки зір.

Холодне, гидливе почування туги важкою грудю лежить десь вище живота. Мабуть, від цього руки, ноги та все тіло здаються такими безсилими, що важко повертатись, важко підвестись і взяти цигарку з нічного столика.

Я знаю і свідомо повторяю собі, що це все мине через місяць, що це явище чисто фізіологічного порядку. Адже нічого подібного у мене не було зимою. Моя туга подібна до того страху, який буває у свідомої, інтелігентної людини на цвинтарі. Вона знає, що ніяких мертвяків нема й не може бути, а тим часом весь час почуває на тілі хвильки морозу. Це вікове, темне, дурне, з нього треба тільки сміятись. Так само й з моєю тугою. Я звик бути в отарі, звичка ця йде з дитинства людськості, як і мороз страху від мертвяків. Більше нічого. І з цього так само найкраще тільки посміятись і забути.

Але ці міркування не помагають. Є туга, є нудьга, важка, гризуча, темна, неначе я зробив щось таке, що забув, і воно мені погрожує бідую.

За вікном на вулиці часом чуються веселі, гучні голоси, сміх, співи. Десь студенти, курсистки вертаються з театру, з вечірки. Тепер студенти все з веселих місць вертаються вночі додому. І добре роблять. На їхніх грудях під шинелями не лежать пачки прокламацій і, коли прийдуть додому, їм не треба буде одмивати руки від гектографського чорнила. І коли мине десять-двадцять літ, їм не треба буде боятись своїх споминів, вони не будуть обходити місця своєї молодості, скося позираючи на них із зневагою та викликом.

Справді, навіщо я живу? Рішуче не розумію. І невже на цих жовтих цяточках тягнеться теж ця чиясь злісна штука, що зветься життя? Уявляю, як повинно бути нудно тій істоті, яка з обов'язку свого становища мусить бути безсмертною: це ж така одноманітна, монотонна річ – життя. Родиться, розвивається, поживе, вмирає. І так вічно-вічно. Зоряні світи, окремі планети, людські царства, людина, мікроб – живуть по одному шаблону. Не розумію, який інтерес може бути в цій тяганині, кому й навіщо це потрібно?

Від цих думок моя нудьга немов трохи стихає.

Я дивлюсь на тремтяче, лагідне мерехтіння небесних цяток і намагаюсь уявити собі життя на них. Згадую канали Марса й думаю: а що, як людськість знайде колись спосіб літати в світових просторах? Допустім, використає світло, як засіб пересування. Світло в один момент проходить, здається, сорок тисяч верст. І все

ж таки до багатьох планет, від яких світло доходить до нас через декілька тисяч літ, не долетіти ніколи людині.

А як навіть і долетить куди-небудь, то що тут такого радісного? На Марсі, чи де інде, так само, як і тут, родяться, живуть, страждають, вмирають. Ну, чого прилетіли? Все те саме, не варто і хвилюватись. А то ще й бійка заведеться поміж планетними братами. У живих істот вона заводиться швидко.

Невідомо чого, мені стає сумно. Я дивуюсь: звідки йде цей сум? Через що? Де є той резервуар, з якого витікають чуття, і хто стоїть у їх границь? В кожному разі, не завжди свідомість.

І вже думки мої йдуть по іншому напрямку. Я думаю про Соню, Андрійка, Сосницького, Панаса Павловича, Карачапова. Мені по-земному і боляче, і смішно, і важко все, про що я думаю. І немає нічого важнішого від цього, і вийти з цього людського кола неможливо, не дивлячись на всі філософії.

І я радий з цього суму, бо знаю, що засну швидко. Я лягаю на бік, покриваю голову ковдрою, згортаюсь по-дитячому бубликом, підтягнувши коліна до самого підборіддя, й починаю думати про «те».

«Те» – моя давня, смішна звичка, про яку не знає ні одна душа. Я не можу заснути, поки не розкажу собі казку. Це в мене з дитинства. Я раз у раз засипав тільки під матеріні казки. Коли для інших моя звичка стала смішною, я мусив принести її в жертву своїй мужеській гідності й відмовитись від маминих казок. Але я замінив їх власними. І від того часу, де б і з ким би мені не доводилось проводити ніч, я неодмінно, хоч на декілька хвилин, кажу собі казку.

Мабуть, це властиве багатьом. І мабуть, вони помітили таку особливість казок: до певного періоду казка оповідає про те, що є. Це, власне, не казка, а одблиск дійсності в фантазії. Коли я на протязі багатьох літ складав історії, в яких моя особа творила різні подвиги, починаючи від геройських герців з індіями, драконами і кінчаючи перемогою над тюремними стінами, то я переказував те, що справді було. Бо в цім періоді все буває перемогою й визволенням.

В другому ж періоді приходиться справжня казка, бо вона оповідає про те, чого нема й не може бути ніколи. Вона тужно заколисує, на хвилю односить від того, що є, і помагає забути себе. І через те з нею ще солодше засипати, ніж з

першою.

Під ковдрою темно, тепло й затишно, як двадцять і більше літ тому назад. Я тихо починаю свою казку.

От я йду вулицею. Вечір надходить. Осінній дощик шарудить дрібним, пісочним шелестом у пожовклім листі. Тротуари не мокрі, а тільки масні від дощового порошу. В палісадниках пухкими купами лежить збите жовто-червоне листя, від якого іде такий дух, як коли розітреш листок на долоні. Шибки вікон подібні до рябих облич.

Комір пальта у мене піднятий, я високо підібрав плечі, втягнувши в них голову, але мені все ж таки холодно. Я йду без всякої мети, ні про віщо не думаючи. Ні, я думаю про те, що я страшенно самотній. Самотній же тому, що нікого не люблю. Найпевніша ознака самотніх та, що вони нічого й нікого не люблять. І коли я слухаю людей, що жаліються на самотність і запевняють, що вони люблять, я думаю про себе: бідолахо, тобі для чогось хочеться переконати мене, що в тебе в гаманці одночасно порожнеча й цілі скарби.

Плентаюсь помалу, дивлячись у землю. Часом підводжу голову й тоді мое лице обвіває дощевий порох, як то буває часом біля фонтану.

Біля одного будинку, – я виразно бачу його: невеличкий, з червоної цегли, двоповерховий, перед ним палісадник, який творить немов коридор до парадного, – біля цього будиночку, саме в початку коридору, зустрічаюсь з жінкою в... в білій шапочці. Так, в білій шапочці, з білим коміром короткого пальта. Вона скидає на мене очима й тут же, вмить, неначе підстрілена, спирається рукою на тинок і стоїть так деякий момент, не рухаючись і не одриваючи погляду від моїх очей. Я теж, весь пронизаний дивним чуттям, стою з піднятим коміром, з руками в кишенях з очима в її очах. Це тягнеться не більше п'яти-шости хвилин, але мені здається, що я прожогом і довго несусь у якусь безодню, і серце мое в солодкім жаху поширюється.

Жінка одступає від тинка й непевними, ослабленими кроками іде в дім. Злегка вищиті пружина дверей, двері грюкають за спиною жінки, і я розумію, що стою на вулиці, на тім самім місці, де тільки що переломилось мое життя. І самотність, і бруд, і сором – усе лишилось на тротуарі, за палісадником, а я, новий, чудний сам собі, повинен іти в цей червоний будинок і провадити далі нове життя.

І от я йду в ті самі двері парадного. Вони так само вищать, неначе я наступив ім на хвіст, і певною ходою виходжу на другий поверх. Там я дзвоню біля дверей, що ліворуч, і жду.

Коли одчиняються двері, я в передпокою бачу її та покоївку. Усміхаюсь до неї й зупиняюсь біля порогу, не одриваючи від неї очей. Покоївка здивовано поглядає на нас.

– Роздягніться!.. – злякано й тихо каже вона. – Ідіть собі, Прісю: це до мене!

Я скидаю вогке пальто й капелюх, з крик якого мені на груди стікає вода, що назбиралась там від дощового порошу. Вона так само, як і на вулиці, безсило спирається рукою на столик і розсіяно, в тихому жаху й непорозумінню дивиться на мене. Я бачу, як її губи починають беззвучно рухатись, і знаю, що вона хоче сказати «що вам треба», або щось подібне до того, але вимовити цих слів не може.

Я підходжу до неї, беру її за руку й веду в кімнату, двері якої одчинені переді мною. Там світла немає, і я догадуюсь, що вона стояла тут біля вікна і з цим же жахом дивилась на мене, на вулицю. Вона покійно йде за мною, не кажучи ні слова, й зупиняється тоді, коли зупиняюсь я. Двері з передпокою я зачиняю за собою і в синьому присмеркові бачу проти себе бліде лице з великими, некліпаючими, зачарованими очима. З її руки, яку я випускаю, в мене ллється невимовне хвилювання. В мене таке почування, ніби я все життя не випускав цю руку зі своїх рук, ніби це рука, яку подав мені ввесь світ, де я до цього часу почував себе смертельно-самотнім. Безмежно рідна, близька рука...

І от я одною рукою тихо наближаю до себе цю руку, до своїх грудей, другою рукою побожно обіймаю ніжні її плечі й схиляюсь до її вуст, розкритих, гарячих від солодкого жаху.

Десь щось падає, – і ми випускаємо одне одного. В очах мені стоїть туман, я мимоволі помічаю здивовано, що важко, трудно дихаю й серце гупає. В ногах така ослабленість, що я похитуючись, як видужуючий, підходжу до вікна й сідаю на стілець. Вона теж одходить убік і сідає біля стіни.

Я дивлюсь на голі вершечки дерев з самотніми, поодинокими листками, що безнадійно, стомлено похитуються, немов роблять слабенькі спроби одірватися й

піти за товаришами; дивлюсь на олов'яно-синій сутінок вечоріючого неба й потроху, неначе хто підпихає мене, приходжу до себе. І густа, широка, могутня радість, як вода у повідь, сповнює мою душу.

Я підводжусь, нехапливо підходжу до неї й сідаю поруч. Вона знов здригується, як здригується полум'я свічки, коли підходиш до неї. Все обличчя я ледве розбираю на тлі сірого вікна, але очі виразно бачу, м'які, лякливі, так само повні непорозуміння, чекаючі ще чогось.

В кімнаті чується гомін.

– Ідіть собі! Ради бога ідіть! – раптом шепоче вона.

– Я завтра побачу вас?

– Так, так.

– Де?

– Не знаю... Ради бога!

– На бульварі проти собору? Сім годин? Так?

– Так, так!

– Повторіть!

– На бульварі, проти собору. Сім годин.

Ми вже багато-багато разів сидимо на бульварі, проти собору.

Вона вже не однімає своєї руки й сидить з таким виглядом, неначе скорилась неминучій долі.

Я кажу їй:

– Я можу запропонувати тобі тільки те, що маю: мое палюче бажання тебе, твоїх уст, грудей, всього твого тіла, співзвучного, рідного моему. Я не обіцяю тобі нічого! – ні вірності, ні вічності мого бажання, бо, кажучи так, я збрешу і тобі, і собі. Але є в мене крім цього ще одно! – це моя давня, викохана довгими роками туга за матір'ю дітей моїх, за другом і товаришем мого життя. Маю тайну, несмілу мрію оновитися в моїх дітях і оправдати забруднене, зогиджене мною мое існування. Коли ти шукаєш батька твоїх дітей, коли маєш і ти тугу за товаришем життя і віриш моїй тузі, коли маєш сміливість шукання і не боїшся можливих помилок та неудач, то я можу запропонувати тобі ще одно, ось це мое давнє шукання, мою мрію, мою тугу за створенням себе...

...Я не знаю тебе і ти не знаєш мене. Ми знаємо голос наших тіл, старий, прекрасний, могутній голос наших предків. Він сповнює наші душі п'яним і радісним, як старе густе вино, хвилюванням та захватом. Але не вірмо йому, бо це тільки старий, легковажний гуляка бог, що сумлінно виконує своє призначення. Не вимагаймо від нього більше від того, що він може дати. Його діло звести нас, штовхнути одно до одного. А що з нами далі буде, це не обходить його. Заспіваймо ж йому славу й подяку, але не складаймо на нього нашого життя. Чи розумієш ти мене, моя бажана?

Вона злегка потискує мою руку й дивиться на мене коротким, соромливим поглядом, за яким я з невимовним хвилюванням схоплюю усмішку старого, прекрасного гуляки.

І от я вже не хижак-адвокат, що годується стервом закона, дурістю, безпорадністю та жадністю своїх жертв. – Я скромний повірений, що боронить проти закону і хижаків довірливих та безпорадних.

Ми живемо в маленькій ясній кімнатці. Я заплатив усі борги, одмовився від «гонорарних» справ, і наш бюджет що-місяця примушує нас приймати різні героїчні постанови: ми ходимо на дешеві місця в театр три рази на тиждень, пробуємо свої сили на вегетаріанстві, я курю дешевий тютюн, а вона не їсть яблучної пастили, яку страшно любить.

Але що більше цих маленьких жертв, то ясніше та легше у мене на душі. Неначе скидаю з себе налиплу, брудну, тверду кору й вертаюсь до юнацтва.

Коли ж знайомимо одне одного зі своїми приятелями, то не знаємо, як казати їй називаємо просто своє прізвище. Ми не кажемо: це мій чоловік, або це моя жінка. Нам соромно їй ніяково так казати, – ми ще не чоловік і не жінка. Ми поки що любовники, товариші веселого п'яного бога. Ми бенкетуємо і справляємо оргію нашого п'яного кохання.

Але мимоволі несвідомо їй потай стежимо одно за одним. Мені не все подобається в ній. А вона, здається, не зовсім вірить мені. Коли мине оргія, вона думає собі: я піду від неї, так всі роблять. І мені не подобається, що вона плаче від цього, тільки плаче. Вона повинна інакше почувати. Я не знаю, як саме, і не можу навчити її, але плакати не треба.

А втім, може, їй так добре, – я ж не піду від неї все одно. Як я можу піти від тої, яку сам вибрав?

Нарешті, коли минає багато-багато часу, коли проходить оргія, я відчуваю, що тепер знаю і люблю її. І раз питаюся її: що таке любов? Вона відповідає: це те, коли ніщо не існує, окрім нього.

Значить, вона ще не любить мене.

І знов згодом задаю їй те саме питання. Вона каже: любов – це страх загубити.

Ні, і тепер вона ще не знає, що таке любов.

І от, нарешті, вона сама каже мені: як дивно, я люблю світ, я люблю людей так, як ніколи не любила. Від чого ця жалість у мене, і зворушення, і така, хороша печаль? Я вже не боюсь загубити тебе, бо це ж неможливо, правда? – ми так вросли одне в одного, що я вже не розумію слова «загубить». Кого загубить? Себе?

Тоді я бачу, що вона знає, що таке любов. Тепер ми не можемо ні загубить, ні зв'язати себе.

І тоді ми входимо в світ обновлені, злиті в одному. Тепер ми муж і жона.

У нас син. Це маленьке, чудесне створіння, що дивним способом відділилось від нас і...

Але тут моя казка кінчається: глухий біль, старий, як давня рана, болюче ние в мені. Зразу стає душно під ковдрою, і я скидаю її з голови. І в ту ж мить в мої очі б'є світло місяця. Він підліз до самого вікна і, блідо усміхаючись, неначе пійманий на чомусь стидкому, не кліпаючи, дивиться мені в лице.

Я повертаюсь на другий бік і з тайною надією прислухаюсь. Ні, біль є. І тепер я вже знаю, що не скоро засну.

Так, є. Я підводжусь, беру цигарку з нічного столика, запалюю й сиджу в постелі.

В соте – та де там! – в тисячне питаю себе: а що ж, як ні? А що, як вона вигадала цю підлу помсту за те, що було вісім літ тому?

І знову і знову я перебираю в пам'яті всі дрібниці того проклятого вечора. І знов не бачу за собою такої провини, яка б рівнялась цій карі. Вона ж знала, що я не любив її. Знала, знала! Ніколи, ні одній жінці я не казав «люблю», коли не міг сказати з повним серцем. Я міг зовсім не відповісти на це питання, міг викрутитися жартом, поцілунком, софізмом, але не збрехати.

А в нас же й ніякої розмови про любов ніколи не було. Не було навіть того, що зветься фліртом. Ми були партійними товаришами та й годі. Правда, вона частенько шпигала мене моїми любовними пригодами, я на це відповідав жартами, та на тому й кінчалось. Я навіть не розумію тепер, як між нами могла виникнути та проклята хвилива близькість. Не розумію. Чи вино, справді, так зробило? Чи радість з приводу втечі товаришів, від якої хотілось усіх обіймати, цілувати й робити всякі дурниці?

Ну, а вона ж, вона? Адже, здається, і вина не пила? Невже, дійсно, з її боку було щось серйозніше за хвиливу дурість? Інакше, як же пояснити її поведження в той вечір, на тому березі Дніпра? Бо, власне, вона взяла мене, а не я її. Ні разу я цього не сказав Соні, але повинна ж вона знати це сама, повинна пам'ятати, як тягла мене, як шарпала, як викликала те, що потім назвала «скотством».

І коли другого дня прийшла до мене, невже серйозно думала, що я можу назвати її жінкою?

А мабуть, так думала, або, принаймні, хотіла. Бо чого ж так глибоко, так смертельно образилась на мене (правда, досить поганеньке, боязке) мовчання? Чого так раптово, в два тижні, повінчалась з Сосницьким?

Чи просто хотіла сховати слід гріха? Зробити законними будучі наслідки?

Добре! Але навіщо ж через вісім літ після того заявляти мені, що мій «наслідок»? Що Андрійко – мій син!

Чудово, хай навіть так! Але для чого через кілька днів після цієї заяви брати свої слова назад і казати, що вона сама не знає, чий син Андрійко? Для чого це? Щоб піддати мене безперестанній, вічній карі сумніву?

Але ж це вже помста, це знущання, злоба, умисність! А коли так, то хіба варто вірити їй? Хіба не можна допустити, що вона все це, від початку до кінця, вигадала, що Андрійко ні в якій мірі не є мій син, що їй це чудесно відомо, але вона видумала це, щоб все життя мати наді мною жорстоку владу?

Так, це правдоподібніше за все. Так-так, це власне так! От виразно пригадую собі, як вона казала мені те. Цілий місяць після зустрічі, не бачившись вісім літ, не знаючи нічого одне про одного, цілий місяць поводившись зі мною так, що ні про які тайни не можна було подумати, вона раптом згадує, що Андрійко мій син. Я знаю, коли в ній зародилась ця ідея: тоді, як вона мене бачила з Андрійком і Васильком. Я не вмю поводитись з дітьми, я дурію і стаю якоюсь квашою.

Так, вона добре розрахувала свій удар: Андрійко мій син!

Чудесно! Але через що ж таки ця категорична заява вмить міняється? Через що?

Я дивлюсь на місяць, місяць дивиться на мене й винувато усміхається. Беру знов цигарку, закурюю й напружено думаю.

Так от через що: вона побачила, що цією звісткою не досягла бажаної мети, – занадто мало страждання дала мені. Я прийняв цей факт без особливого болю.

Правда, він вразив мене, схвилював, але в той же час сповнив усього новим чуттям, таким великим, що в ньому потонули всі умовності. Я знав тільки, що Андрійко – мій син, частина моєї істоти, яка відділилась від мене і росте окремо. Це було найголовніше для мене.

Вона побачила, що замість страждання, яке повинно було знищити мене, дала мені щось таке, що підіймало. І тоді вона знайшла більш певний спосіб: «призналась», що збрехала, що сама не знає, чий син Андрійко.

От, коли вона могла цілком задовольнитися, вона сама злякалась, коли побачила, що зробив її удар зі мною. Вона сама не сподівалась такої сили його.

Дійсно, це все так. А коли так, то невже найбільше тупоумному йолопові не видно, що все це нісенітниця, що нічого спільного зі мною Андрійко не має й що мені треба раз на все покінчити з цим, одірвати від себе цю думку, притоптати чуття, розкидати ногами недогарки його і засміятися в саме лице Соніці?

А навіщо вона раз у раз одриває від мене Андрійка? Щоб не дати затихнути сумнівові й закріпитися вірі, що він мій?

І через що в передостаннє побачення горіло під очима лице у неї? Чого співала романси з таким натиском у поглядах і голосі? І за що вигнала, заборонила бувати? Поганий вплив? Ненормальне життя? Та хіба ж це новина для неї?

А що, як я запропоную їй такого роду комбінацію: слухай, мовляв, Соню, візьми Андрійка з собою, лиши Василька Дмитрові та йди до мене, будемо разом жити?

Може, вона саме до цього й підштовхує мене своїми оцими вчинками? Дмитра вона не любить, це мало не в перший же день зустрічі сказала мені. (Він її також, здається, не любить.) Він надокучив їй, і вона, мабуть, хоче свіжих полових почувань. Для легеньких стрибань у гречку вона занадто багато говорила про моральність, занадто довго старалась переконати всіх, що їй гидкі ці «скотства». Значить, треба обставити це поважніше, ідейніше. Та й тривкіше, постійніше буде так.

Я усміхаюсь, шпурляю в куток цигарку й лягаю. На лиці та на грудях мені лежить мертве світло місяця... Тиша навкруги така, що шумить в ухах.

Андрійку! Хлопчику мій, де ти? Чи існуєш ти? Чи ти це спиш там, на Базарній, з ніжно загостреним підборіддям, яке так зворушливо червоніє від морозу?

Господи! Та невже ж я ніколи-ніколи не зможу дізнатися справжньої правди, не зможу віддати свою душу зголоднілій моїй любові?!

Беру подушку, перекладаю знов на другий бік і лягаю спиною до місяця. Тепер його світло падає на бік шафи і ясно освітлює її.

Я стараюсь більше не думати про Андрійка й силкуюсь зайняти свою думку чим-небудь іншим. Думаю про справи, клієнтів, карти, гонорари. Вираховую, скільки зароблю в цей місяць, комбіную оборону найближчих процесів.

І знов непомітно вертаюсь до Андрійка. Знов починаю від початку, пригадую, уявляю «качиний ніс»; думки міняються, міняється вся Соня, я вже вірю їй.

Я схоплююсь, стискую кулаки і в сліпій лютості кричу:

– Будь проклята!! Будь проклята! Нічого нема, нічого! Одчепись од мене!

Засвічую лампу, хапаю перші, що попадаються під руки, папери й читаю.

Коли починає сіріти в вікні і все мое тіло горіти від двох безсонних ночей, я гашу світло й падаю в постіль, ні про що вже не думаючи і бажаючи тільки сну.

Я понурий і злий. Кричу без вини на письменоводителя, на Миколу, і зі злістю бачу, що вони від всієї душі ненавидять мене. Письмоводитель іде в якійсь справі, і я лишаюсь сам.

Голову ломить, і біль переходить у виски.

Комусь Микола одчиняє.

Влітає Панас Павлович Кривуля. Не входить, а влітає. Це діється так незвичайно, що я, ще не бачачи, як слід, збентеженого Кривулі, почуваю, що сталося щось катастрофічне.

Завсігди спокійний, до втоми тверезий, чепурний, благообразний, приват-доцент філософії, трошки скептик, але не злий скептик, а удаваний, щоби сховати під цим скептицизмом м'якість характеру, якої соромиться, – Панас Павлович у цю мить не то п'яний, не то невмитий, але виразно й дуже схвильований. Його волосся, звичайно ретельно зачесане набік, немов жовта шапочка, тепер лежить на чолі неохайними, злиплими від поту кільцями. Насмішкувато-добрі, трохи короткозорі очі, запалені й обведені оранжевими припухлими повіками, моргають з-за пенсне напружено й розгублено, немов туди попала порошок. Все лице з незайманим рум'янцем ясного блондина, з м'яким безвольним носом, здається пожованим, брудним і дурнуватим.

– Дома? – одривисто кидає він, налітаючи на мене грудьми й машинально тикаючи руку. – Слава богу! Думав, що не застану...

– Що таке, Панасе Павловичу?

Я підводжусь, здоровкаюсь і підсовую йому фотель. Він гепається в нього, важко сопучи, й починає шукати хустку по всіх кишенях. Його жилетка застібнута тільки на горішній та нижній гудзик, роззявляється від рухів і видно білизну. Не знайшовши хустки, він забуває про неї й раптом, дуже кліпаючи, дивиться мені в лице. Потім одразу рішучим, грізним, але в той же час немов би зляканим голосом заявляє:

– Годі! Розводжуся з жінкою. Беретесь допомогати? Але негайно, негайно! Зараз же, моментально!

– Берусь, Панасе Павловичу!

Я бачу, що говорити йому в цю хвилину про те, що розвод в один момент не робиться, нема ніякої рації.

– Чудово! – грізно стріпує він головою, від чого кільця підстрибують на спітнілому лобі. – Чудово! Буде з мене, буде!

– Що сталося, Панасе Павловичу?

З великим трудом мені вдається вияснити таку річ.

Варвара Федорівна сьогодні вранці пішла до Олександри Михайлівни, влетіла до неї в хату і вчинила «принципальну» балачку, на закінчення якої ударила дівчину по лиці. Після того спокійно вернулась в лоно сім'ї, та й стала піджидати Панаса Павловича.

Ждала вона його в озброєнні своєї правоти і приготована, як слід, бо знала, що Панасові Павловичу буде відомо про «балачку» з Олександрою Михайлівною раніше, ніж він прийде додому. Дійсно, Панаса Павловича викликано з гімназії, де він саме мав лекцію. Він моментально погнав додому, страшенно розлючений, з непохитним наміром «убить або принаймні скалічити цю паскудну гадину».

Яким способом він майже п'яним став, про це Панас Павлович розповів дуже невиразно: хотілось пити; ну, побачив по дорозі ресторан, зліз і випив. Та окрім того, з такою особою, як його мила дружинонька, по-людськи балакати неможливо, коли хочеш добитися яких результатів. Випив він небагато: три чарки коньяку та дві пляшки пива – пиво од згаги. Але досяг блискучих результатів: він балакав з Варварою по її власному методу; заглив їй аж два ляпаси і заявив, що «рішуче, категорично і на завжди розходиться з нею».

Панас Павлович то схоплюється, маючи намір побігати по хаті, то, зробивши кроків зо два і наткнувшись на шафу або стіл, знов сідає й дивиться на мене, напружено кліпаючими очима.

– Ні-ні, я навіть радий цьому! Надзвичайно радий! – час від часу говорить він з лицем людини, що вистригнула з пожежі і не має чого радіти.

– Принаймні, тепер уже справжній кінець усьому. Ні, ви тільки подумайте, подумайте, який це жах: дев'ять-десять літ прожити в одній кімнаті з чужою людиною; з ворогом спати на одній постелі і без перестанку боротись з ним за всяку дрібницю, за кожний свій крок. Га? Чорт знає, що таке! Незрозуміло! Тільки у людей можуть бути такі безглузді, дикі ситуації. Ні, я радий, що так вийшло, я радий!

Він сідає з виглядом людини, що покінчила з цим питанням і з полегшенням одкидається на спинку канапи, немов даючи собі, нарешті, спочинок. Але вмить усім тілом перекиляється до мене і, блискаючи склом пенсне, шепоче:

– Та ви знаєте, що вона примушувала мене брати хабарі? Знаєте? Так-так, хабарі! З учнів, з їхніх батьків. Я особисто не брав, я навіть удавав, що не знав про це. Брала вона, на чорний хід ходили до неї... А потім на мене робила пресю в певному напрямі й годі. Дивуетесь? А розумна, освічена, поступова жінка! Музику любить, театр розуміє, відчуває щиро. В політиці переконана республіканка, мало не анархістка. Так-так! І разом з тим безмежно-егоїстичний, злий, жорстокий паразит. Простий паразит! Та вона ж нічого не робить! Нічогісінько! Обід варить прислуга, хату прибирає прислуга, за дітьми ходить прислуга. Вона ж тільки їсть, спить, щось там собі почитує, їздить по концертах, театрах, розводить розумні, цікаві балачки й більше нічого. Та за віщо?! – раптом одхиляючись назад і простягаючи до мене вивернені долонями догори руки, з непорозумінням і благанням кричить він. – За віщо, питаю я вас?! Та це ж... досмертний грабіж! За те, що вона викинула з себе два шматки живого м'яса, викинула із скотячим вереском, страхом, прокльонами, за ці подвиги вона все життя має право сидіти на шиї людини, має право вмішуватись в його життя, нівечити його, оплювати, зогидити? Так? І замітьте, замітьте собі: вона цілком щиро вважає себе безмірно вищою від тих, що варять обід, роблять панчохи, годують дітей. Для неї це все міщанство, рабство. Та ви знаєте, ви знаєте, що нема гидшої, нема паскуднішої істоти на землі, як жінка матеріально забезпеченого інтелігента... Запевняю вас, запеваю! Що таке наші жінки, жінки професорів, відомих адвокатів, письменників, лікарів, інженерів, як не паразити, як не досмертні грабіжники своїх чоловіків, як не паучихи, що пожирають своїх самців? Жінка мужика, робітника, купця, навіть поміщика, проста немудрствуюча «міщанка», як люблять ці паразити називати їх, робить своє діло в житті, хазяйнує, виховує, як уміє, своїх дітей, чесно заробляє хліб і любов. А ці? А ці, я вас питаю? О, ці сміються з чотирьох німецьких «К»: Кіндер, Кіхе, Кірхе і... і ще якесь там четверте. О, яке міщанство! Поступова інтелігентна жінка стоїть вище... О, чортяка б вас забрала! – смішно хапає себе за голову Панас Павлович. – Та в чому ж, у чому ця їхня поступовість? Чи хоч люблять вони своїх дітей? «Любов матері, любов матері, любов матері, ах, любов матері!» Та брехня! Батьки, так-так, батьки більше, дужче, благородніше люблять своїх дітей. От візьміть, пригадайте сім'ї своїх знайомих, от візьміть – і ви побачите, що батьки люблять, по-справжньому люблять, а матері тільки по-собачому. Та й то, коли вона поступова жінка, то й собачої любові немає, бо це ж «міщанство». Ой, ні-ні, я більше не можу! Я вас прохаю, Якове Васильовичу, заявіть їй просто і ка-те-горично, що коли вона не піде на мої умовини, коли вона не оддасть сина, то я на

все здатний, на все. Скажіть, що я згоден давати їй три чверті, чуєте! – три чверті мого заробітку, але хай же раз в житті зробить благородно. Намалюйте їй, розумієте, намалюйте, як слід, ви адвокат і розумієте самі. Головне ж, дайте їй зрозуміть, що в неї нема ніякого права на мене. Оцю, оцю ідею головним чином вбийте в неї! Бо в цій ідеї половина її мерзот... Адже вона, наприклад, вважає, що Олександра Михайлівна грабує її. І не лицемірно вважає, в тому то й біда, що ні; а щиро, всією істотою переконана в цьому... Я з нею більше не можу говорити. Я бачити не можу її. Ви вже самі, голубе, будьте другом. А найголовніше, Діму зараз же, негайно до мене. Це найперша умова. Майте на увазі, що вона захоче лишити його у себе, та боже борони вас згоджуватися. Ні, на ніяких умовах на це не йдіть. Вона буде натякати про любов матері, не піддавайтесь. Ради бога, не піддавайтесь ані на хвилину! Вона розумна і психолог, дивіться!

– Не бійтесь, Панасе Павловичу!..

– Боюсь, їй-богу, боюсь! Ви ще добре не знаєте її. І коли Діма, наприклад, через що-небудь там почне, той... ну скажем, плакати, чи що, так ви не вважайте. Це пройде! Вона ж здатна на все, рішуче на все. Діти й так уже дивляться на мене, як на якогось розпусника, ката й деспота. Галя цілком на боці матері, на ту я вже махнув рукою. І знаєте, чудне явище: немов чужа мені дівчина, а рідна ж дочка. Ну, та хай!.. Але син?.. Е, вона знає свою силу. Ради бога, Якове Васильовичу, глядіть же – перший і останній пункт: Діма.

І довго ще він повторює цей пункт і дивиться на мене тривожними, зляканими очима.

– Ах, голубе, ви щасливий чоловік, – говорить він, трохи заспокоївшись, – ви не знаєте, що то таке бути батьком. Ви не знаєте, що то за страшне чуття, як воно не піддається ніякому контролю, ніякій логіці. Чорт його знає, що за сила! Я вам заздрю: вільний, самотній, незалежний. Ніколи не майте дітей, а коли захочете мати, то... будьте обережні, ох, будьте обережні!

Потім ми умовляємось, що Панас Павлович шукатиме для себе й Діми помешкання, а я піду до Варвари Федорівни. Ввечері ж ми зійдемося у Олександри Михайлівни.

Ще одна візита: Нечипоренко. Входить, не роздягшись, тримаючи, як дворник, у руці собачу шапку. Простує до мене, дивлячись кудись у бік. Я вже бачу, що він прийшов прийняти мою пропозицію. Його вигляд хворобливий: під очима бурі западини; ніс синюватий, голодний; щоки, вкриті кучерявою порохнявою борідкою, втягнуті, як у старої людини.

Я злегка підводжусь і, простягаючи йому руку, кажу:

– Доброго здоров'ячка, Нечипоренко! Що скажете?

Однак він моєї руки не бере, від чого я червонію, зупиняється і, дивлячись просто на мене, тихо питає:

– Які ви мали підстави вчора робити мені таку пропозицію?

В голосі немов немає нічого погрозливого, ні обуреного. Ніби справді йому дуже важно знати ці підстави. За цим тільки й прийшов.

Я роблю холодне, трохи непорозуміле лице й відповідаю:

– Ваше особисте ходатайство про допомогу, добродію Нечипоренко...

Слова «ходатайство», «допомога» досягають своєї мети: Нечипоренко червоніє до такої міри, що навіть мені стає ніяково. Від цього він деякий час стоїть мовчки й розсіяно дивиться на мене.

– Я прохав у вас роботи, а не допомоги, – нарешті хрипко й тим же тихим, зарані, видно, наготовленим голосом говорить він.

– Так... – з легким непорозумінням говорю я, тим самим показуючи, що в даному разі робота й допомога те саме. І чекаючи дивлюсь на нього: швидше, мовляв, викладай свої ходатайства і забирайся геть.

– Але... але яке ви мали право пропонувати мені подібну роботу? Я подав вам привід до цього чим-небудь?

Я роблю вигляд, що не розумію, чого він хоче й нетерпляче кажу:

– Та, звичайно, дали: ви прохали роботи. Але в цей момент, чого вам власне треба від мене?

Нечипоренко перекладає шапку з одної руки в другу й витирає долонею червоний, бугроватий, лисий лоб. Мабуть, він приготував цілу промову, але тепер не може пригадати ні одного слова.

– Я всю ніч думав про ваші слова... – починає він, дивлячись на мене упертим блискучим, як у голодних або хворих, поглядом. Скільки в них жаху! – Всього дев'ять літ, як ми останній раз бачились з вами. Тільки дев'ять літ!

– Слухайте, добродію, для приемних споминів у мене нема часу. Будь ласка, скажіть, в якій справі я вам...

– Справи у мене ніякої до вас нема – і не може...

– В такім разі...

– І не може бути з вами. Я прийшов тільки для того, аби хоч одному мерзотнику висказати...

– Але ви, мабуть, забули, що в мене є лакей, який може вам показати, в який бік одчиняються двері?..

– Ні, не забув. І з цікавістю подивлюсь, як ви будете це робити. Ні, я це передвидів, ідучи до вас. Це я передвидів.

Він ще декілька разів каже «я це передвидів», хвилюється й озирається, немов торжествуючи і ждучи, що його зараз почнуть викидати за двері. Мені приходить до голови, що він з'явився власне з цею метою: зробити мені скандал, примусити мене вигнати його, а потім про це репетувати благородно на все місто.

– Що вам треба від мене?

– Щоби ви вигнали мене. Прошу! Будь ласка!

Він навіть робить два кроки до столу, де я сиджу. Я бачу, що він формально хвора людина: губи запеклися, очі фосфорично блискають, руки трусяться, весь пошарпується якось.

– Виганяти вас нема за що! – кажу я спокійно й холодно. – Я прохаю вас сказати, що вам треба від мене і не забирати мені часу, я дуже зайнятий.

– Мені треба дати вам зрозуміти, що ви не мали ніякого права, чорт вас забирай, пропонувати мені ту гидоту! Ви по собі судили. І, мабуть, гадали, що всі такі, як ви. Коли б ви мені триста тисяч пропонували, – чуєте, триста тисяч! – то й тоді я вам відповів би так само. І ви це самі знали, знали добре, але хотіли поглузувати, помститись за те, що самі зробились паскудником. Можете кликати свого лакея! Чуєте? Так, ви паскудник, це я вам одверто кажу. Кличте лакея!

– Заспокойтесь, Нечипоренко, і не хвилюйтесь по-дурному. Я не маю ніякого наміру кликати лакея. У мене тільки одно прохання: чи не можете ви вилаяти мене швидше, я зайнятий.

– Я не лаю вас, а серйозно і спокійно кажу вам, що ви паскудник. Бо тільки паскудник може бути таким жорстоким і цинічним. Людина помирає з голоду, колишній товариш, людина, яка шукає чесної роботи, а їй цей товариш, що колись був у революціонерах, цей... мерзотник, пропонує гидоту. І називає це заробітком. Ваш заробіток, це правда, але не мій. Не мій!

Він робить ще крок до столу, грізно трясє шапкою, затисненою в кулаці. Я дивлюсь на його спітніле лице й розумію, що йому треба вилаяти мене, треба викричатись, виявити власне благородство: адже він заслужив це, він одмовився від трьохсот карбованців, а дома, десь справді, помирають з голоду. І тим паче повинен ненавидіти мене, що ці триста карбованців викликали стільки завмерлих потреб, стільки мрій. «Дитинчата», мабуть, не одягнені, голодні, з такими ж блискучими, фосфоричними очима. «Жіночка» кашляє, лежить. А він, маючи в руках триста карбованців, шпурляє їх у пику паскудникові. І я розумію, що треба власне шпурнуть, треба зробити позу, наробити галасу, – хоч цим дати собі компенсацію.

Я мовчу і дивлюсь на Нечипоренка. «Тепер він скаже ще щось ефектне, дуже горде, повернеться й вийде».

Він раптом простягає до мене обидві руки й з самого дна душі, з одчаєм і болем, від яких я всередині здригаюсь, питає:

– Невже це ви?! Товаришу Антоне! Згадайте! Ви ж були самим чесним, самим порядним, самим... самим...

Він не знає, як найсильніше висловити мої колишні якості.

– Самим палким і відданим! Мені наплювать на триста карбованців, на поміч, на все, але я всю ніч не міг заснути через вас. Невже можна до такої міри змінитись? Що ж це, господи?! Я неначе в якомусь кошмарі живу ці два тижні. Я знав, я знав, що не застану нічого з того, що було. Але я не гадав, що це в такій страшній формі могло статись. Я думав: ну, потомились, зневірились, поховались, забули, пристали. Але е ж у них хоч ідейне співчуття, хоч сум, хоч жаль за минулим. Це ж їхня молодість була, вони ж найкращу пору свого життя віддали за те. Не можуть же вони бути такими байдужими. Не можуть!

А я дивлюсь на його неохайну борідку, на червону, в зморшках шию і зі злістю думаю: «А що, якби одягти цього, щиро болючого зрадою товаришів, чоловіка в гарний костюм, гарно постригти, вимити, покласти йому в кишеню чекову книжку тисяч так на тридцять, щоби сталося з його доброчинністю?»

Нечипоренко ще деякий час стоїть, немов у задумі, потім витягає з кишені щось загорнуте в папірець і мовчки кладе на стіл переді мною.

– Мій довг... – тихо каже він. Далі знов бере пакуночок, розгортає його й рахує. Папірцями – вісім карбованців; сріблом – два. Ці гроші він позичив у мене в свій перший візит до мене. Мабуть, нашкрябав у себе все, що міг, ще що-небудь продав і приніс. І почуває тепер гірку, болючу насолоду.

– Навіщо ви це? – серйозно з досадою кажу я. – Встигли б ще.

– Не хочу! – раптом з вибухом люті смішно випростовується він. – Розумієте?! Маєте! Про проценти не було балачки. Але, коли вважаєте справедливим, можу й проценти вам дати.

Проценти ці він, мабуть, не раз про себе смакував. І сріблом два рублі навмисне приніс, щоб підкреслити. Я беру папірець з грошима й недбало одкидаю його до каламаря.

Нечипоренко, круто одвернувшись, повертається й виходить, одягши шапку ще в хаті.

На розі бульвару я знову бачу даму в чорному з хлопчиком. Щодня, виходячи з суду, я зустрічаю їх тут. Хто вона, ця самотня жінка? Довге, чорне пальто, чорний капелюх, немов у жалобі, з сірим, як у подорожніх, вуалем, що двома кінцями спадає їй на спину. Не то несмілість, не то соромливість у манерах. Через що завжди сама, чого так довго гуляє? (Часом, ідучи в суд і вертаючись, я бачу її все на тому самому місці).

Вони сваряться. Хлопчик тупотить ніжками, вигинається усім тілом то вправо, то вліво, силкуючись вирватись і, видко, чогось вимагаючи. Мати міцно тримає його за руку і, нахилившись, стидаючись прохожих, не голосно вмовляє. Коли я рівняюсь з ними, я чую, як вона гарячим шепотом говорить йому:

– Даю тобі слово, чуеш ти, даю тобі слово, що ніколи більше не підеш зі мною. От побачиш!

Що відповідає їй хлопчик, я не розбираю, але бачу, як він раптово шарпається вбік, виривається, потім підскакує до дами й, підвівши до неї сердите, заплакане личко, на якому кидаються мені в очі ріденькі, попсовані зуби, якимось по-собачому вишкірені, несамовито кричить:

– Проклята! Проклята! Дрянь!

Після того, не то жажнувшись своїх слів, не то боячись кари за них, шугає вбік і, щохвилини озираючись, біжить на дорогу. В цей час саме виходить з-за вугла трамвай. Маленька, худорлявенька постать у синенькому пальті прожогом летить просто назустріч вагонові, не бачачи його й не чуючи дзвінків візника. Дама в чорному йойкає й кидається до хлопчика, але він, гадаючи, що вона хоче піймати його, теж кидається назад, не слухаючи її несамовитих переляканих криків.

Не розумію, як я зміг так швидко здігнати хлопця й вихопити його, майже з під коліс вагона.

Але ось я мало не зі злістю тримаю в руках легеньке тільце й несу його до дами. Хлопчинка, відразу затихнувши, з ляком і непорозумінням дивиться на мене круглими, чорненькими оченятками, одкинувши голову назад.

Цей мій «геройський» вчинок, чисто як у бульварних романах, служить добрим приводом до знайомства. Я рекомендуюсь дамі, дама мені, і ми, гаряче обмірковуючи всі можливі наслідки необережності Кості, її хлопчика, жахаючись і щохвилини зиркаючи на нього, помалу йдемо вулицею. Правда, гаряче обмірковує й жахається тільки Клавдія Петрівна, я ж тільки співчутливо мугичу іноді що-небудь або підтакую, часом переводячи очі на притихлого хлопця.

Так ми доходимо до будинку, в якому вони живуть. Відмовитись від соромливого, але дуже сердечного запрошення зайти, я не можу, як герой і спаситель.

Клавдія Петрівна віднаймає одну велику кімнату від родини якоїсь опереткової співачки. Чоловік цієї співачки – адвокат, але практикою чомусь давно не займається, воліючи жити на кошт своєї дружини.

Все це оповідає мені Клавдія Петрівна, похапцем, скидаючи капелюх та пальто й запалюючи спиртівку, на якій стоїть наготовлений чайник з водою. (Самовар вона мало коли бере у господарів, бо майже цілий день п'є чай і не хоче дуже турбувати прислугу.)

В хаті затишно, хоча обстановка досить проста. Затишку надають різні ганчірочки, які щось там собі закривають, щось прикрашують, та всякі цяцьки на столику; велика руда канапа і блакитний газ, яким обгорнуто електричну лампочку, – Клавдія Петрівна не любить яскравого світла. Над канапою висить гітара з широкою червоною стьошкою. На столі до писання в шкуратяній рамці фотографія чоловіка, з сонним обличчям.

Без капелюха Клавдія Петрівна видається молодшою. Я через щось з приємністю це одмічаю. І її волосся дуже гарне: густе, витке, з м'яким, тихим блиском. Але миле, живе лице не можна назвати гарним: очі несміливо зайшли під лоб і хоча здаються великими від пенсне в чорній роговій оправі, але в дійсності маленькі, якісь зморщені; ніс неправильний, весь у дірочках, з великими, занадто довгими

ніздриями, а губи широкі та випнуті наперед, як у негрів.

Не стихаючи ні на хвилину, Клавдія Петрівна готує чай, роздягає Костю, заклопотано підбігає до чайника і, нахилившись над ним, слухає, чи не кипить.

І ця її балакучість, жвавність, так не відповідає тут, в кімнаті, тій соромливо-скромній манері на вулиці, що мимоволі викликає здивовання. За ці півгодини чи годину, що я сиджу в неї, вона встигає розказати мені про масу найрізніших речей. Насамперед, звичайно, про себе. Вона замужем; її чоловік служить вчителем десь у провінціальному місті. Він тепер став дуже багатим, бо написав підручника, якого саме – бог його знає, назву забула, – і через зв'язки в міністерстві освіти добився колосального (слово «колосальний» Клавдія Петрівна дуже часто вживає) розповсюдження. Але вона з чоловіком ось уже третій рік не живе. Дітей у них більше не було, тільки цей хлопчик, Костя. («Костю, не чіпай спиртівки, знову пожару наробиш!») Чоловік висилає їм на прожиток сто рублів у місяць. Вона спочатку хотіла вступити на курси і взагалі ввійти в справжнє життя, але... («Ах, Костю! Але ж що то за дитина! Даю тобі слово, будеш покараний».)

Підчас розмови вона часто й надзвичайно заразливо сміється, прикладає руки до щік, ніяковіє й хапається-хапається. Здається, ми з нею бозна коли знайомі та давно тільки не бачились і вона тепер спішить розказати про себе, якомога більше, бо я кудись надовго виїжджаю й не знати, чи ми побачимось ще коли-небудь. І до такої міри захоплюється, що коли чайник починає кипіти нетерпляче й сердито булькотячи, вона з досадою повертається до нього й говорить: «Та зараз, зараз!» Але, побачивши, що балакає з чайником, широко та вражено дивиться на мене, та якийсь момент мовчить і, нарешті, вибухає голосним, zalivchatим сміхом. Далі здимає з машинки чайник, одтягає вбік Костю й заварює чай, накривши чайник плетеною синьою шапочкою. Її молода, тонка, вбрана в чорне постать рухається легко, молодо, м'яко й весело. (її постать я теж помічаю.)

Костя тримається мовчки, зупиняючи часом на мені довго круглі темні та уважні очі. Коли я ловлю його погляд, він ніяково й запобігливо усміхається до мене, виставляючи дрібні, синюваті зубки. На матір він мало схожий, тільки її губи, широкі та випнуті наперед.

Мені весь час чогось злегка жаль цієї жінки та її хлопця, хоча, власне, немає нічого такого, щоб викликало жалість. Через те, коли я, нарешті, прощаюсь і

Клавдія Петрівна невідомо чого притихнувши, соромливо запрошує заходити, я щиро обіцяю неодмінно й дуже швидко зайти «як-небудь увечері».

І того ж таки вечора я декілька разів згадую рогове пенсне, дві хвили м'якого волосся і соковитий, по-дитячому ясний, сміх.

Варвара Федорівна з перших кроків наших переговорів виводить мене з наготовленого спеціально для цього спокійно-ділового тону. Дурницею, власне, виводить. Коли я входжу до неї в кімнату, вона сидить за туалетним столиком і полірує нігті. На столику в срібній шухлядці лежать усі причандали манікюра: каламарчики, щіточки, щипчики й тому подібне чортovinня.

Звичайно, річ не в цих каламарчиках, а в тому, що вона навмисне займається ними, намагаючись цим підкреслити своє відношення до того, що сталося. Я певний, що вона розташувалась з ними за хвилину до мого приходу, тільки після того, як покоївка сповістила, що я прийшов і хочу бачити її. Недбало і спокійно простягнувши мені мізинця лівої руки (бо всі останні намащені малиною помадою), вона запрошує мене сісти й тоді мастить ніготь поданого пальця.

– Я до вас у серйозній і важній справі, Варваро Федорівно... – з натиском кажу я.

– Догадуюсь, у якій, – відповідає вона, оглядаючи пальці, чи всі рівно намащені.

Тоді я рішуче і строго починаю викладати свою справу. Варвара Федорівна, дійсно, мабуть, добре знає її, бо не виявляє ні здивовання, ні обурення, ні звичайнісінького протесту.

Поки я балакаю, вона встигає одполірувати всі пальці на лівій руці. Рука – вузька, жовто-біла, з довгими пальцями, які посередині здаються товщими, від чого схожі на білі сигари. Іноді вона, чистячи ретельно ніготь червоною подушечкою зі срібним різьбленим держальцем, задає мені питання і за кожну мою відповідь каже: мерсі.

Коли я змовкаю, вона одводить набік руку з блискучими нігтями, що відбивають зеленкувате світло лампи, накритої абажуром, жмурить очі в жовтих віях, сірі та холодні, й байдуже говорить:

– Нічого з цього не буде.

І береться за щіточку, щоби мастить пальці правої руки.

– Як-то не буде?! – питаю я, трохи зніяковівши від цієї, такої несподіваної відповіді. Власне, я сподівався її, але не в такій одвертій, нічим не прикритій формі.

– Так, просто не буде та й годі! Я на розвід не дам згоди, а також не дам йому сина.

– Через що?

– Через те... – вона перестає говорити на хвильку, бо обережно набирає в цю мить кінчиком квачика фарби, – через те, що я принципіально проти розводу. Я стою за незломність шлюбу, Якове Васильовичу.

Її вузьке, сухе обличчя з гарними, великими й холодними очима незвично спокійне. Дивно думати, дивлячись на нього, що ця жінка була по лиці іншу жінку цими самими вишаруваними пальцями, вся вкрившись оранжевими плямами, як описував Панас Павлович, і істерично закрочуючи оці самі величнорозумні очі.

– Часто доводиться жертвувати своїми принципами, Варваро Федорівно...

– Я не з тих людей, Якове Васильовичу...

Я дивлюсь на її жовто-червоні, нафарбовані губи, на жовто-золоте мите волосся, на сухий упертий ніс і почуваю, що вона, справді, навряд чи може пожертвувати чим-небудь.

– Але як же ви гадаєте улаштувати свої відносини до Панаса Павловича?

– Та ніяк! Він заспокоїться, покине вироблять дурниці й поверне до сем'ї.

Вона помалу зиркає на мене й береться за свої подушечки.

– Хм! А як не поверне?

– А як не поверне, то це його діло. Але тоді ні сина, ні дочки не побачить ніколи.

– Добре! Одначе в інтересах своїх дітей ви повинні піти на уступки.

– Інтереси своїх дітей, Якове Васильовичу, я розумію краще, ніж Панас Павлович. І через те не можу віддати сина в руки людини, яка буде показувати йому приклади розпусти.

– Розпусти?! Панас Павлович?!.

– Так, розпусти!

– Та він же любить цю дівчину, Варваро Федорівно, любить. Для того ж і хоче розводу, щоб...

Варварі Федорівні на щоках виступає по невеличкій оранжевій плямочці. Одначе вона тим самим тоном каже:

– Люблять і тих, що в публічних домах.

Я кашляю, проводжу рукою по голові і тільки тоді кажу:

– Мені здається, що ви мало маєте підстав проводити такі аналогії.

– Так? – злегка підіймає вона кінчики губ, тим показуючи немов би посмішку. – А мені здається, що підстав занадто багато. А втім, ми з вами не зійдемося, ваші погляди інші. Та річ не в ваших поглядах, розуміється. Для мене кожна жінка, що має позашлюбні відносини з мужчиною, є проститутка. От і все.

– Чекайте ж, Варваро Федорівно! Адже тих відносин, про які ви кажете, нема у них. І вам це добре відомо.

– Але вони будуть, коли він піде до неї. І віддати свою дитину в той дім, де...

– Вибачайте, але для того ж Панас Павлович і клопочеться про розвід. Згодні на розвід, вони повинчаються й ніякої розпусти не буде...

– Не можу згодитись, бо не можу піти проти своїх переконань.

Я мимоволі розводжу руками. Варвара Федорівна набирає лівою рукою фарби й намазує ніготь.

Ми ще довго балакаємо, але Варвара Федорівна ніяк не може зламати свого принципу, що людей розводить тільки смерть.

На столі стоїть самовар давно, але вони не п'ють без мене чаю. Панас Павлович уже має свій звичайний вигляд: акуратно зачесаний шапочкою, вимитий, причепурений. Він навіть іронічно-добродушно жмуриться й намагається пускати дотепи, але часто немов спотикається й тоді очі стають знову зляканими і кліпають непорозуміло.

Олександрю Михайлівну я не бачив, мабуть, з місяць, і вона видається мені змарнілою і схудлою. Але зате їй подобається більше, – раніше в її красі було занадто багато правильності, непорушності і якоїсь туповаті строгості. Тепер хвороба, чи страждання, зробили її більше простою, людяною.

Вона наливає всім чаю, причому довго дивиться декілька разів проти світла на склянку Панаса Павловича й підливає з самовара; Панас Павлович не п'є міцного.

Я приступаю до викладу. Панас Павлович то іронічно усміхається, то червоніє і смішно сердиться, схоплюючись і наміряючись бігти до Варвари Федорівни. Олександра Михайлівна спокійно й поважно садить його на місце і знову слухає мене з такою увагою та напруженням, з яким це роблять тільки глухі: витягнувши ший і не одводячи від мене очей.

Коли я кінчаю, Панас Павлович сидить притихлий і задумливий. Він не каже ні слова й перебирає по столі пальцями, роблячи згуки, як на барабані. Олександра Михайлівна думає про щось скупчено, немов про себе щось вираховує.

– Та-ак!.. – нарешті із зробленою й ніяковою іронією каже Панас Павлович. – Все це не так весело, як варто б того сподіватись.

І пильно, короткозоро починає розглядати дряпинку на своїй руці, тонкій та ніжній, як у жінки.

– На мою гадку, Панасе Павловичу, – якомога спокійніше та недбаліше (щоби цим загладити гострість самої думки) кажу я, – треба викрасти Діму у Варвари Федорівни...

Як я й сподівався, обое скидуються очима злякано. Мені цей ляк прийнятний: значить, їм дуже страшно те, що я пропоную. А хіба не прийнятно посунути когось на страшне?

Я ще спокійніше усміхаюсь, одпиваю чаю й говорю далі так, неначе балакаю про звичайну річ, що трапляється на кожному кроці.

– Так, викрасти... Це найпростіший спосіб розв'язати питання. Законним чи, краще сказати, юридичним шляхом, ви нічого не можете досягти. Закон у таких випадках стоїть собі на боці. Але, коли одна сторона одніма у другій дітей, то закон не втручається. Добровільною згодою, це вже видно, ви нічого не доб'єтесь. Значить, лишається той спосіб, який я пропоную.

Панас Павлович, витріщивши на мене скла пенсне і смішно підвівши голову догори, слухає далі, хоча я мовчу вже. Шура встає, здимає зі спинки ліжка теплу хустку й накидає собі на плечі. Її виточене, незаймане лице змерзло, посіріло.

– Так, кажете, викрасти? – немов очутившись нарешті, питає Панас Павлович...

– Так, на мою думку, це єдиний вихід.

– Як же це зробити?

– Дуже просто: вибрати час, коли він виходить гулять з нянькою, схопити його за руки, посадити на звозчика та й край!

Я розумію, що Панас Павлович не про те питає. Словами «як це зробити» він хоче сказати, як одважитись на це, що з цього вийде, чи добрий такий шлях. Але я удаю, що про те загалом нема ніякісінької потреби думати, бо все само собою й так розуміється.

Одначе для нього, мабуть, не все зрозуміле. Він машинально, швидко сьорбає чай, голосно всмоктуючи його в себе, й пильно дивиться на щипчики для цукру.

Олександра Михайлівна, не пустивши ані пари з уст, окутується в хустину і все з тим самим виразом, немов щось про себе вираховуючи, дивиться собі під ноги.

– Так, кажете, викрасти? – знов неухважно питається Панас Павлович. – Так, так, це, звичайно, той... Ну, а іншого виходу немає? Нема, кажете? А чи не думаєте ви, що це трохи той... як би це сказати, занадто образливо для Варвари Федорівни? Га? Мати ж вона все ж таки? Га?

Він і хоче, щоб я його заспокоїв і зарані не йме віри цим заспокоєнням.

– Ти як гадаєш, Шуро? Га?

Шура, не підводячи очей, відповідає тихо:

– Я гадаю, що цього не треба робити.

– А як зробити?

Олександра Михайлівна щільніше запинається в хустку, нервово поводячи плечима, і дивиться серйозним, пильним поглядом на Панаса Павловича. І з цього погляду, з деякої тупості й задубілості я розумію, що вона вже прийшла «до одного знаменателя». Так називає Панас Павлович той процес, який звичайно відбувається в Шурі і в результаті якого виходять такі постанови, з яких її неможливо збити ніякими способами.

– Треба вернутись до жони, або добитись її згоди на розвід... – каже вона, навмисне уживши «жона», а не «Варвара Федорівна».

– А як вона не дасть згоди?

– Вернутись до неї...

Панас Павлович чомусь усміхається кривою, несмілою усмішкою й замовкає.

Страшне виявляється занадто страшним. Це добре.

Я майже тими самими словами, що й Варварі Федорівні, починаю доводити Шурі шкоду, яка може вийти від співжиття людей, що дійшли до таких відносин. Я малюю їй найбільше безнадійні хмарні картини, які доводять мене самого мало не до щирого роздратовання.

– І коли ви все це допустите, коли Панас Павлович свідомо піде на це злочинство супроти свого сина, то я перериваю з вами відносини! Так, злочинство, Олександро Михайлівно! Я це кажу цілком серйозно. З хлопця вийде така брехлива, пошарпана, подвоєна істота, що краще б йому на світ не родитись. Ви свідомо, ради чорт зна чого, ради якоїсь абстрактної порядності, академічної моральності пускаєтесь на калічення дитини. Я вмиваю руки в цій поважній справі.

– Так, ви, мабуть, маєте трохи рації... – нерішуче завважає Панас Павлович. – Але тільки... Я, звичайно, розумію, що... Ти як гадаєш, Шуро?

Шура уперто, із злякано-тупою серйозністю заявляє, що гадає так, як сказала: або згода на розвід, або повернутись. Крадіжка ще гірше одіб'ється на дитині. Хлопець пам'ятає, знає й любить матір. Ворожнеча одверта ще дужче подвоїть його душу. І завжди мати буде в його очах покривдженою. Він так само буде брехати й притворятись, бо ховатиме від батька свої справжні почування, так само брак гармонійного впливу батька та матері нівечитиме його душу. Треба постаратись розійтись мирно та полюбовно, не перериваючи відносин. Коли ж це неможливо, то треба терпеливо, мужньо нести свій хрест до кінця. В стражданні, яке б важке воно не було, є теж свій позитивний смисл.

Бідолаха Панас Павлович! Йому трудно в цю хвилину знайти позитивне в тім ланцюзі страждань, який намічався в будуччині. Та, мабуть, і самій Шурі не легко відмовитись від дечого, що так кохалося в душі.

Вона одвертається від нас, потім переходить на кушетку й лягає лицем до стіни.

Ми обидва дивимось на неї й більше вже не кажемо ні слова. У господарів сталевим, надокучливим голосом співає грамофон. Яюсь відразу стає чути його. Правда, Панас Павлович не чує. Він з розгубленим виглядом качає кульку з хліба. Його пальці дрижать, очі кліпають.

А вони ж, мабуть, усе вже обміркували собі, усе так соромливо, дбайливо, з боязким захватом розклали у себе в душі. Уже бачили до найменших дрібничок свою кімнату, свої вечори, голівку Діми між ними. І от тепер ця старіюча дівчина, ця марніюча красуня, бозна навіщо лишиться в цій маленькій кімнатці, з кожним днем марнітиме все більше та більше, злякано серйозна, непотрібно строга, напружено чесна незайманиця. А він знову почне замикатися щовечора у себе в кабінеті, мовчки терплячи облогу Варвари Федорівни. Нишком прокрадатиметься до нього Діма, а Галя, стоячи під дверима, голосно й строго казатиме: «Дімо! А мама що наказувала?» Знов «вияснення відносин», принципіальні балачки, баб'ячі крики, ляпаси та, чого доброго, справжні бійки.

Так буде не рік, не два. Без жартів – моторошно.

Клавдія Петрівна зустрічає мене вся зашарівшись, несміло, радісно усміхаючись і міцно, судорожно потиснувши мою руку. Виявляється, вона чекала на мене, майже щовечора. Це мені приємно, й я сиджу в неї більше, ніж намірявся. Костя поводитьсь чемно і все усміхається гнилими, негарними зубками, за які жаль його. Мабуть, він цією усмішкою хоче притягти до себе мою симпатію. Декілька разів він навіть пробує підлеститись до мене. Коли я притягаю його до себе, він обережно гладить мою бороду й каже:

– У вас борода чорнява? Правда?

Або розглядає мій жилет і милується:

– У-у, який у вас гарненький ліфчик!

Клавдія Петрівна дуже сміється з цього й пояснює мені, що Костя живе переважно з жінками і мужеських речей не знає. Костя, зрозумівши, що сказав щось смішне, теж починає сміятись і ще раз повторює: «Ах, який гарненький ліфчик!» Але Клавдія Петрівна одсилає його гратися.

Потім я частіше заходжу до них.

Щоразу перед моїм приходом Клавдія Петрівна лежить на канапі і, коли я вхожу в кімнату, схоплюється швидко, чепурить поспішно своє прекрасне волосся і йде прудко мені назустріч у замішанні й тихій радості. (Зустрічає вона так само, як і проводить: чи то несміло, чи то соромливо.) І раз у раз у чорному. Я ніколи не бачу на ній нічого ні кольорового, ні білого, навіть блузки.

Зараз на сцену виступає чайник, спиртовка. Біля канапи примощується столик, і ми починаємо балакати. Клавдія Петрівна говорить, як звичайно, найбільше. Мені утішно слухати її, – вона вміє найдрібнішим подіям і фактам надавати якесь інтимне, велике значення. І ні про що вона не говорить байдуже, спокійно: або з захопленням, з жадобою, з палаючими щокми, до яких треба прикладати холодні компреси, або понуро, безнадійно, з одчаєм.

Потім ще одна властивість її розмови: вона не балакає на якусь тему, не оповідає про якийсь факт, як звичайно оповідають, у певній послідовності розвитку цього факту, випускаючи сторонне й зупиняючись на істотнім. Ні! – вона просто вголос вимовляє думки, що пробігають їй в душі. Через це вона завжди ухиляється від теми, робить несподівані вистриби, повороти, дивуючи мене й сама з цього дивуючись; потім, сміючись, знов вертається до покинутого і знов одбігає далеко вбік.

Вона покинула чоловіка, бо він неможлива людина. Чи то правда, що кожний чоловік любить продажних жінок? Ні! Може бути!.. Вона збиралась стати актрисою, але це дуже важко. Треба писати якісь просьби, свідоцтва, марки. А ще важче бути лікарем. Вона багато мріяла про те, щоби вступити на медичні курси. Та хіба з дитиною можна щось зробити? Чоловік висилає їм на життя сто карбованців на місяць. Костя часто хворіє. У хазяйки трое дітей, і вони по черзі хворіють, так що атмосфера лікарні тут не переводиться ніколи. Це страшенно нудно! Вона має думку вступити в школу співу, хоча боїться, що у неї занадто слабенький голос. Власне, через це вийшла суперечка з чоловіком. А втім, бог його знає, через що саме! Не зійшлись характерами? Може бути!.. Так-так, це найвірніше!

Мене вона не питає ніколи про мої родинні обставини, але не через те, що не цікавиться, а через занадту делікатність і несміливість.

Так, мені з кожним днем усе більше та більше подобається ходити до Клавдії Петрівни. Через те, що мене завжди зустрічають радісно та з вдячно простягнутою рукою, я почуваю себе незвичайно затишно в цій вічно затуляній блакитним присмерком кімнаті, з булькаючим чайником у кутку. Надто люблю ті хвилини, коли Клавдії Петрівні вдається, нарешті, покласти в ліжко Костю. Тоді ми стараємось говорити неголосно й це надає найбільше незваним словам характер інтимності і близості.

Ось Клавдія Петрівна бере гітару й тихенько наспівує. Голос у неї ширий, чистий та високий. Вона співає дуже часто без слів, затиснувши губи, і через те здається, що грає скрипка, жива, зідхаюча глибоким зідханням. Клавдія Петрівна не любить, щоби на неї довго дивились, і через те нахилиє лице до гітари, а коли перестане грати, то підводить його й усміхається до мене винувато й питає. Я прошу співати далі, і знов вона нахилиється до гітари, немов шукаючи в неї поради, що грати.

Коли я йду від неї пізно вночі, я повний трохи сентиментального зворушення та жалю до цієї чудної самотньої жінки. І в той же час згадую з усмішкою, як вона починає слабнути й задихатися від хвилювання, коли я беру її за руку й довго потискую. Як вона боязко скидає очима і потім водить ними навкруги, нічого не бачачи і всією ослабленою істотою вичікуючи чогось. І як, неначе прокинувшись, коли я випускаю її руку, відразу впадає в піднесення, багато рухається, безпричинно сміється й щохвилини бере в руки гітару, яку зараз же одкладає набік. І її рухи такі гнучкі, легкі, ритмічні, немов вона співає усім тілом, одягненим у чорне, але тонким і молодим, як у дівчинки. Мене особливо хвилює ця чорна строга сукня й молоде співуче тіло, таке рухливе та гнучке, але таке м'яке й без волі, коли торкаюся його.

Дні сонячні, молоді, дзвенять ручаями, пахнуть розталою землею, чорною, масною. Все блищить: розчинені вікна, гудзики розстібнутих пальт гімназистів, хвильки балакучих, брудних потоків, очі й зуби тих, що сміються. А сміються всі, що на вулиці, що дивляться на високе, прозоро-синє, сміхотливе небо. Боже, як мало людині треба, аби вона була щаслива! І яке більше щастя є від того, коли стоїш на березі такого вуличного ручаю в розстібнутому пальті; стоїш, прижмуривши очі, не рухаючись, щоб не струсити з грудей сонячного, прилиплоного тепла; слухаючи, бозна що, в собі, і вірячи, що жити страшенно гарно, потрібно, радісно.

А попід зогнелими парканами випинаються уже стеблинки травиці, подібні до гілок сосни. На нагрітих дошках сидять рясною купкою червоненькі кузочки і теж, здається, жмуряться та думають, що жити дуже гарно. Попід тинами, на передмісті, протоптані в болоті вузесенькі стежки, такі гладенькі та теплі, коли ступаєш босою ногою. Хлопчики ляпають по них весело голими ноженятами і дзвінко вигукують щось весняне. Горобці джиркотять заклопотано, галасливо; горобчиці сидять біля дірочок сучків, а самці б'ються за право заняття цих дірочок для своєї родини. На карнизах та ринвах метушаться голуби і, надуваючи шиї, голосно воркують, набігаючи грудьми на голубок.

Я майже щодня стою за три будинки від Андрійкової гімназії. Коли бачу в ковнірі його гостреньке підборіддя, одтопирчені вуха й занадто великий картуз, – ховаюсь у чужий двір і чекаю, поки не пройде купка гімназистів. Потім виходжу за ними й проводжаю рудий ранець і рожеві вуха до самого дому. Коли трапляється сварка й рудий ранець одступає і я по спині почуваю замішання, страх і сором у маленькій душі, я одвертаюсь, курю й силкуюсь не дивитись у той бік.

Часом Андрійко йде додому зо дві години. Це через те, що дуже часто перевертаються кораблики. На мене чекають справи, але я не можу піти раніше, ніж сховається в дверях парадного маленька жива постать.

І щодня даю собі слово, що це останній раз, що завтра я вже не піду до гімназії. Адже я постановив, що з цим повинно бути покінчено раз на все. Або він мій, або не мій. Не мій? Добре! Тоді нема його, він не існує, я не знаю його, не думаю про нього!

Але, даючи собі слово, я в цю мить з нудьгою та зневагою до себе знаю, що не додержу слова. О, як я зневажаю тоді себе! Нікчемний, недороблений, Кирпатий Мефістофель! Ні в чому я не можу дійти до кінця. Навіть у злomu я не можу дійти до кінця. Навіть у злomu я не то втомляюсь, не то лякаюсь і зупиняюсь на півдорозі. Рідко яку книжку я дочитую до краю. Мої довгі судові справи наганяють на мене нудьгу, я спішу скинути їх з себе, передаю іншим, калічу, програю. Ненавиджу і мщуся я тільки вибухами, спокушаю в один замах, а коли треба робити методично, постійно, тягом, я прохолоджуюсь і нічого не виходить. Коли на мене нападає хвиля і я хочу зробити кому-небудь щось добре, то треба, щоби це було зроблено відразу, бо інакше я починаю нудитись своєю добродійністю, вона надокучає мені, я критикую і сміюся з себе, а кінець кінцем виходить по Писанію: «Аще доброе хошу, злое содіваю». Содіваю злое, навіть не

бажаючи того, – виходить само собою.

Але вигляд маю людини сильної, енергичної, насмішкуватої. Можливо, що тому сприяє моя зверхність і зверхній вияв мого «я». Хоча, на підставі цієї ж таки зверхності мене прозвали так влучно.

Сиджу на Володимирській гірці! Внизу розлився широко Дніпро, затопивши острови і Слобідку. В далині м'якими сумирними лініями манячать дніпровські гори. На них біліє церква монастиря, звідси подібна до надмогильного пам'ятника. Ліворуч розлігся галасливий, завзятий, торговельний і брудний Поділ. Сонце – червоне, величезне, запухле. Дерева зашарілись соромливо.

В пам'яті стоїть настирливо одна картина. От я підхожу до будинку, в якому має бути зібрання. Я – комітетчик. Зібрання районних агітаторів. А, хай тобі біс!

І раптом згадую слова Нечипоренка: «Це ж ваша молодість була». І зразу обхоплює радість. Так, власне, це була молодість. Я тужу за молодістю. В цьому вся штука. Коли б моя молодість пройшла десь за варстатом, я так само згадував би її з болем, сумом і дзвенячою тугою. Важна суть, а не форма. Суть же – це співаючі сили, танцююча кров, жадоба за пануванням над усім світом, одважність, нахабність, безмежність юнацтва. А форма все, що хоч: вірші, революція, кохання, варстат.

Так, розуміється, в цьому корінь усього. І ніякої зради немає з мого боку. Мене самого зрадило життя, одібравши в мене молодість. Звичайно, все діло тільки в цьому! Інакше могли б згадувати тільки ті, хто брав участь у революції? Смішно.

Додому вертаюсь, бадьоріше. Хутко пройде весна і минуть всі її настрої...

В кабінеті застаю Сосницького. Як тільки дивлюсь на нього, зараз же бачу, що він має якесь прохання до мене. В мені прокидається веселе, зле бажання помучити цього самовпевненого, важкотілесого чоловіка.

Сосницький жваво підходить до мене на зустріч, здоровкається, хляпає мене по плечах. Він усіх хляпає по плечах. Як і я сам, він з тих інтелігентів, що кажуть

звожчикам, льокаям, дідусям-швейцарам «ти», «братец», що хляпають своїх знайомих по плечах, животах і, загалом, скрізь і завжди почувають себе на місці.

– Ти що ж це, Якове, зробив з моєю дружиною? Га? От комик! Та через що це ви горщика розбили?

Я теж хляпаю його по плечах і, сміючись, відповідаю якоюсь дурницею. Коли сходяться двое, що хляпають по плечах, то той, хто хляпає дужче й певніше, займає пануюче становище. А в іншого з'являється запобігливе підхікування.

– Та ні, справді, слухай, що сталось?

Я дивлюсь на його товстий, в'ялий, з круглими, крихотними ніздрями ніс, на голубі очі, на жовтяву гриву на голові, й у мене з'являється зловтішна радість: ніякої схожості немає в Андрійка з цим чоловіком. І знову хочеться спитати, чи знає він про сумніви Соні. Вона запевняє, що нічого не казала йому. Але хіба їй можна дати віру? А як знає, то що він почуває до мене й до Андрійка? А втім, яке може бути батьківське почуття у цієї ледачої, розхристаної, сластолюбної людини? От він прийшов позичити грошей. За гроші він продасть і Андрійка, і Соню, і самого себе. Хіба купити Андрійка в нього?

Я знов пускаю незначний порожній дотеп про дамські настрої й розлягаюсь у фотелі.

– Дурниці, їй-богу! – сміється Сосницький. – Сидить у спальні і плаче. Обідать чомусь не варили. Взагалі, паршива справа, Яша, – каже він, криво усміхаючись і витягаючи цигарку.

«От зараз попрохає грошей».

– Так, не вдалось життя. «Не зійшлись характерами», як ти кажеш. Найкраще, звичайно, найблагородніше це – потиснути одне одному руки й розійтись.

Він замовкає, ходить по хаті, важко навалюючись на кожную ногу й дивлячись у землю. Іноді він зиркає на мене, і я схоплюю в його очах чудну, пильну увагу, немов він слідкує, яке вражіння роблять на мене його слова.

– Пусте! – кажу я, широко позіхаючи. – Завтра зате матимеш на обід цвітну капусту. – (Його улюблена страва.)

– Ні, Якове Васильовичу, річ не в цвітній капусті. Не любить мене Соня, от що!

Він вимовляє ці слова серйозно, рішуче й тихо. Потім додає трохи хапливо:

– Я не в претензії, я не в претензії. Давно вже знаю...

І знову ходить, так само поглядаючи на мене. Що за чортівиння?

Таких балачок у нас ніколи не бувало. Що йому треба від мене? Випитати щось хоче, чи що?

Я знов позіхаю і, усміхаючись, кажу:

– Ти що, програвся вчора, чи що? Чого таке скигління?

Його, як помітно, починає дратувати мій тон.

– Ні, виграв! – сухо говорить він. – І можу тобі дати триста карбованців на рахунок мого довгу. От, маеш!

Він виймає гаман і одраховує з пачки триста карбованців.

Я збитий цілком з пантелику і на цей раз зовсім щиро не розумію нічого.

– Так у чому ж річ?

Він червоніє й, дивлячись мені просто в очі, відповідає:

– В тому, що я не можу більше виносити такого життя. Соня – жінчина гарна, розумна, чесна, але... але, коли чесна жінчина не любить, то життя з нею в тисячу раз важче, ніж з дурною й підлою. Цілий рік це вже тягнеться. Довго розказувати.

Він одходить від мене, іде до вікна і зараз же швидко вертається.

– Ну, добре! З цим нічого не зробиш! Значить, який вихід? Розійтись. Чудесно! Але ж не я винен? Так? Виходить, з якої ж речі ти ставиш мені умовини? Я пропоную: я беру Андрійка, вона Василька. З Андрійком я можу жити, – йому вісім літ. Василько має тільки два роки. Ясно, що йому тепер потрібна мати, а не батько. Ні-за-що! Мало не істерика. Н-ні-за-що!

– А чого ж вона хоче? – машинально питаю я.

– Чого? Обох! Або ж, на крайній випадок, мені Василька, а їй Андрійка. Але ж вона знає, знає ж вона, що без Андрійка я не можу. Вона знає, що одбирає у мене мою останню...

Він од хвилювання не договорює і знов іде до вікна.

Ми деякий час мовчимо. Я тільки тепер почуваю, як він увесь обважнів страшенно. А думки на диво бистрі, раптові, неначе отара кіз у загоні, чимсь стривожених, наляканих. Вони кидаються то туди то сюди, переплигують одна через одну, гасають, шукають виходу.

– Ну, все одно! – одривається раптом од вікна Сосницький. – Не знаю, навіщо я тобі все це кажу? Тобі, мабуть, а ні трошки не цікаво. Ну, як ся маеш? Був учора в клубі?

«Справді, навіщо він мені все це казав?» – думаю я й відповідаю:

– Ні, не був. Занятий був.

І вмить, неначе слухаючись чийогось наказу, говорю:

– А в мене, знаєш, теж... Себто, не в такому змислі, але... Закрутив, розумієш інтрижку з одною дамою. Навіть, коли хочеш, цілісінький роман. І серйозний, здається.

– Та що ти?! – не то з ляком, не то з непорозумінням виривається у нього. Він зараз же силкується замаскувати цей тон прибільшеним інтересом, але я

почуваю, що добре зробив, сказавши це.

– Ти серйозно, Якове?

– Без жартів.

– Та так-таки справжній роман?

– Атож! Уяви собі! Три роки ніякісіньких романів і от!.. Нічого не зробиш!
Збираємось на літо їхати в Крим.

Я все більше та більше переконуюсь, що цим оповіщенням я розбив його якісь плани. Він не може вже сховати непорозуміння, розгубленості, нових думок і, мабуть, нових комбінацій. Вже не розпитує, відповідає неухважно і хутко йде собі.

А я довго сиджу в фотелі й думаю. Так, тепер з Андрійком мусить бути справжній кінець. План Сосницького був, очевидячки, такий: віддати мені Соню та Василька, а за те вимовити собі Андрійка. Але я віддам йому всіх. Всіх! Годі!

Встаю і збираюсь до Клавдії Петрівни.

Цього вечора я дуже ніжний з Клавдією Петрівною та Костею. Це викликає в її очах іскри захвату, здивовання і ще чогось. Костя лащить мене, гладить мене по грудях, усміхається улесливо, запобігливо.

– Ух, які у вас довгі ноги! Чого ви такий високий? А ліфчик у вас сьогодні інший.

Потім ми вкладаємо Костю спати. І коли наші руки зустрічаються (вічна історія з цими руками), Клавдія Петрівна немов на момент губить притомність і потім починає без потреби хапатись. Щоки палають, і вона машинально прикладає до них руки.

Нарешті, за ширмою затихають викрики Кості. Ми сідаємо на широченну руду канапу. На столику неминучий чайник, конфітура. На стіні висить гітара з широкою червоною стьошкою. В голубім присмерку поблискують скла Клавдіного пенсне.

Я одкидаюсь на спинку канапи й майже лежу. Мене хвилює напружена метушня Клавдії Петрівни, червоні плями на щоках, її чорне, чернече вбрання, соромливість, молода постать. І одночасно чогось бере роздратовання й незрозуміла туга. Хочеться встати й піти собі швидше звідси. Але чую, що вже не можу: це буде образою Клавдії Петрівні, образою її палаючим щокам, напруженому сміхові, нелогічному, чогось чекаючому її поглядів за ширму, чи спить уже Костя. Вона часом навіть устає й підходить туди, прислухаючись. Мене це мимоволі хвилює, мимоволі слідкую за її тонким, одягненим у чорне, чернечим тілом.

І власне те, що воно в чорному, що нагадує якусь святість, незайманість, гріховність, це найбільше хвилює. Проти моєї волі уявляється, як це тіло буде в кожную хвилину, як тільки я того схочу, покірне мені; як ці проворні руки обезсилють і будуть грішно голубити; який солодкий жах і тремтіння обхоплять цю замкнену, самотню, мрійну душу.

Костя починає чогось плакати. Клавдія Петрівна біжить за ширму і довго щось шепоче хлопцеві. Коли вертається, виразу напруженості вже нема ні в лиці, ні в руках. Вона задумливо бере гітару й тихенько награє. Я користуюсь цим і починаю прощатись. Клавдія Петрівна, неначе чуючи себе винною за щось, несміло й сумно простягає мені руку й не пробує тримати мене, як це робила перше щоразу. Мене вколює це. Я навмисне не випускаю її руки зі своєї й кажу якусь дурницю. Рука робить слабенькі спроби визволитись, але це мене тільки роздратовує й викликає бажання знов запалити їй щоки, щоб загорілась шия, змінити той сум, який прибив її гріховність. Навіщо мені це – не знаю. Але піти без цього вже не можу.

Ми довго мовчки стоїмо так. Я усміхаюсь і потискую руку, а Клавдія Петрівна старається не дивитись на мене і викручує пальці з моєї долоні. Помалу на щоках з'являється рум'янець, очі кілька разів зиркають на мене не то допитливо, не то благаючи. Ні вона, ні я не кажемо ні слова. Потім я пробую повести її до канапи. Рішаю: як піде, я посаджу її, поцілую руку й зараз же піду. Більше мені нічого не треба. Але вона опирається й починає важко дихати, в той же час придивляючись до ширми і слухаючи. Під час борні я близько торкаюсь лицем до її плеча. На мене гостро віє від її оголеної шиї. Через це я дужче пригортаю до себе все її тіло. Клавдія Петрівна глибоко, як людина, якій не вистачає повітря, зідхає, підводить до мене голову і я бачу, що її погляд уже безумний, тупий, щось слухаючий, чогось чекаючий. Руки слабнуть, тіло стає покірним, м'яким і треба вже піддержувати його за стан, щоб не впала.

«Ну, треба йти, годі» – думаю я, але замість того веду її до канапи.

Коли я прощаюсь, Клавдія Петрівна з нестриманою вдячністю цілує мене, пригортається всім тілом, гладить мої руки, рукави піджака і гарячим, жадним шепотом питає, коли я прийду. Мені досадно, чогось сумно, але в той же час мене тішить її ця бурна, безсоромна, вибухла жагучість.

Дома, лежачи в ліжку і дивлячись у темну стелю, я з огидою думаю про себе. Не за те огида, що спокусив жінку, – ця спокуса була їй бажана, потрібна, за неї вона все віддасть, – а за те, що роблю те, чого сам не хочу, що весь я підвладний якимсь силам, які роблять мої вчинки випадковими, необгрунтованими, незалежними від моєї волі й свідомості. А втім, яка ж тут була моя воля, свідомість? Чого я власне хотів, чи не хотів?

Єдине, про що я з полегкістю думаю, це те, що під час обіймів я пам'ятав про можливість тродження. Значить, я все ж таки можу в певних випадках панувати над собою.

Вертаюсь із суду. День ясний, рожево-золотистий. З дахів капає на плечі, капелюхи, носи. Голуби сизими, хуркаючими грудками метушаться під ногами коней і людей. На тротуарах маса дам з пакуночками – всім заманулось робити покупки. На вулиці грохот екіпажів на колесах, побідний, хвилюючий.

Я не йду до гімназії. Прямую додому, розстібнувши пальто і ловлячи грудьми перші, цілючі проміні весни. Я сам собі здаюсь подібним до тих червоненьких комах, що в такий сонячний день непорушними купками заливають дошки парканів. Їм нічого не треба, крім невеличкого шматочка дошки, гарячого проміня. І всі дами з пакетиками, чиновники, дворники з мітлами хіба не червоненькі комахи?

Ні, до гімназії годі ходити! Край!

Біля свого будинку раптом помічаю постать Соні. Вона стоїть коло вікна магазину й непорушно, застигло дивиться на крам, не бачачи його, вся зацепенівши в якійсь важкій, протяжній думі. Вмить озирається і швидко шукає очима когось по вулиці серед натовпу прохожих. Я удаю, що не помічаю її й помалу посуваюсь

уперед, дивлячись просто перед себе. Соня одступає від вітрини й діловою ходою, немов не стояла перед хвилию, йде мені назустріч. Я все-таки не помічаю її. Цікаво, чи мене вона піджидала? Коли мене, то чи забалакає перша? Навмисне виймаю портсигар і, не зупиняючись, закурюю. В цей час рівняюся з нею. Проходить її чорний капелюх, зелене перо й хутро ковніра. Не гукає. Може гадала, що я перший підійду? Чи, справді, не мене очікувала?

– Яків Васильович!

Занадто хапливо обертаюсь, занадто здивовано і ввічливо здоровкаюсь. Ага, от маеш: і бачив тебе, і знав, що на мене ждала, а от хочу, аби ти перша підійшла, і підійшла.

Від хвилювання й замішання вона для чогось іде на другий бік вулиці, машинально лякаючись трамваїв та візників. Я йду за нею, усміхаючись.

Там вона трохи опановує собою:

– Мені треба сюди... Я повинна... Дуже рада, що зустріла тебе... Це до речі...

Її ніс і підборіддя неначе загострились і зблідли за цей час, що ми не бачились. Ніздрі сьогодні не рожеві, а жовтяві і схвильовано поширюються. Вся вона якась чужа мені, викликає легкий жаль.

– Я хотіла тебе про дещо спитати, – бігаючи очима й лякаючись того, що скаже, говорить вона, силуючись однак бути холодною й недбалою.

– Будь ласка, Соню. До твоїх послуг!

– Ти маєш час?

– Скільки хочеш. Завсігди радий...

Цікаво, дуже цікаво, що вона хоче спитати.

– Ти скажеш мені правду?

- Неодмінно.

- Добре. Дякую!

Вона удає, що не помічає моєї усмішки і легкого тону, який не відповідає її настроєві. Цим вона немов зобов'язує мене бути дійсно правдивим.

- Скажи: вчора в тебе був Дмитро?

- Був.

- Про віщо ви з ним балакали?

- Хм! Про різні речі. Я не знаю, чи я маю право казати?

Вона похиляє голову й деякий час мовчить. Потім сухо, одривчасто кидає:

- Ти, здається, виїжджаєш у Крим?

- Так, мабуть.

Вона ще трохи мовчить. Далі, все так само, немов вириваючи з себе слова:

- Так не скажеш про розмову?

- Я не маю уповажнення, Соню.

- Бувай!

І, не хитнувши навіть головою, не подивившись на мене, хутко йде вперед. По її спині й по капелюсі я почуваю, що вона зараз або в істериці закричить, або повернеться, підбіжить до мене й почне бити мене парасолею. Вона завертає за ріг і зникає.

А в кабінеті в себе знову застаю Сосницького. Але не самого, а з Андрійком. Андрійко кидається до мене, висне на шиї, обіймає мене ніжками, сміється, закидає все тіло назад, – він щиро радий, що бачиться зі мною. Мама немає, й він почуває, що може дати собі волю. Біля вікна спиною до світла стоїть Сосницький і, злегка згорбившись, дивиться на нас. Погляд його видається мені тяжким, з усміхом і стражданням.

– Дядю Яша, дядю Яша! Покажи мені фотографії маленьких злочинців. Ти обіцяв, дядю Яша, пам'ятаєш?

А може, то їх піджидала на вулиці Соня? Чи знала вона, що вони в мене? Навіщо вони тут?

Я показую фотографії маленьких злочинців, держу на колінах Андрійка і в павзах кажу декілька слів Сосницькому. Він відповідає помалу, глухо і те ж, як мені вчувається, з насмішкою і стражданням. Маленьке тільце, рухливе, непосидливе, тепле, гнучке, в'ється на моїх колінах, б'є мене підборами по ногах, скрикує, термосить.

Вони гуляли собі й ненароком зайшли спочити трошки, привітатись і додомочку.

Мені ввижається, що Сосницький придивляється до нас, зрівнює, перевіряє. Може, цього нічого нема, але мені хочеться сісти так, щоб він не міг бачити наших облич. Я заміняю позу й разом з Андрійком сідаю до Дмитра спиною. Спершу в профіль, але згадавши про свій ніс, спиною.

– А знаєш, дядю Яша, ми ідемо на село до татового тата! Ти прийдеш до нас? Тато купив мені монтекрісто. І маленьку собачку. Коли вона виросте, я ходитиму з нею на полювання. А в брата татового тата чудесна колекція собак.

Сосницький одходить від вікна й сідає проти нас на канапу. Тепер його лице на світлі й мені видно, що на ньому нема ні насмішки, ні страждання. Воно здається сонним, набурмосеним, одубілим. Щоки обвисли, й ніс неначе зав'яв, як недостигла зірвана груша. Але погляд пильний, допитливий, гнітючий. Вигляд хворої або страшенно втомленої людини.

– І мама іде?

– А як же!.. – дивується Андрійко.

Мені стає ніяково за своє питання. Я сміюсь і жартом кажу, що мама збиралася в літі летіти на аероплані. Так от, щоб часом не залетіла в Америку.

– Ні, вона тепер такою плаксією зробилась, що її на аероплан не візьмуть. І раз у раз голова болить. Чисте горе з нею! Дядю Яша, а ці злочинці вже вбивали людей? Сокирами чи кастетами?

Для чого вони прийшли? Що він знає, цей важкий, обм'яклий у тупості чоловік? Значить, вона йому щось сказала?

– Ну, Андрійку, ходім... – з усиллям підводиться Сосницький.

– Ні, татусю, ні! Ще трошки... Дядю Яша, не пускай!

Цупкі, ніжні ручки обвиваються круг моєї шиї, й голівка щільно пригортається до грудей. Похнюплене лице справді усміхається з насмішкою та болем. Він стоїть непорушно і з-під лоба дивиться на нас.

Андрійко в напливі несподіваного чуття цілує мене в щоку, соромиться і від ніяковості починає фіцатись, реготати, лоскотати мене.

– Ходім, Андрійку, ми заважаємо дяді Яші займатись справами.

– Правда, дядю Яша? – серйозно питає Андрійко, дивлячись на мене широко одвертими, до болю хвилюючими, сірувато-голубими очима. – Ми заважаємо тобі?

Мені хочеться стиснути це дороге тільце міцно-міцно, щоб аж захрустіло воно. Але я усміхаюсь і кажу:

– Так, Андрійку, треба працювати.

Андрійко зідхає, злізає й тоді поважно, помалу простягає ручку. Я потискую її, цілую його в чоло і прощаюсь з Сосницьким.

Про розрив Панаса Павловича й Варвари Федорівни знає все місто. Знає, що Панас Павлович розпусник, бездушна людина, брехлива, лицемірна. Оповідають про те, як він катував дітей, а надто дівчинку, як покинув жінку без копійки й відмовився допомагати покинутій родині. Бідна жінка лишилась без усяких засобів і опинилась просто в безвихіднім становищі.

Панас Павлович пускає дотепи з приводу цих чуток, але часом я помічаю в його лиці розгубленість, утому. Чоловік він акуратний, точний, кожна хвилина в нього повинна бути на своїм місці. Він звик жити і працювати по певній системі, виробленій необхідністю та досвідом, йому треба знати, що завтра й після завтра в цей час він буде на цьому самому місці в кругу цих самих думок. І раптом таке становище, непевне, багате на всякі можливості.

– На мою думку, Панасе Павловичу, – кажу я йому, – найкраще в такому стані робити рішуче, твердо й жорстоко. Треба одняти в неї Діму, улаштувати своє життя і край.

– Ні-ні, голубчику! – злякано кліпає він очима. – Це неможливо. Це цілком неможливо. Шура не згодиться.

– Згодиться.

– Ні-ні-ні!

І вмить питає:

– Так ви гадаєте, що варто просто одняти, так? Силою? Украсти? Га?

І знов:

– Ні-ні! Шура не згодиться, підійметься галас... скандал, пересуди.

А то несподівано, іронічно усміхаючись, задається питанням:

– А чи не вернутись до Варварочки?

– Та ви на тому й скінчите, Панасе Павловичу.

– Он як? Ви так думаете?

І довго дивиться в одну точку з застиглою іронічною усмішкою, яка потрохи робиться блідою, жалісною, скорбною.

Шура в своїй постанові непохитна й тупо тверда. Почувається, що вона, дійсно, швидше помре, аніж буде можна змінити її.

Між іншим у мене не перестає щоразу, як бачу її, ворушитись бажання зробити що-небудь таке, щоб омочити цю праведницю в гріх. От якби, наприклад, шикарно одягти її, напоїти, оточити сластолюбними масними пиками й подивитись тоді, що в неї там за цею непорушною шкаралупою святості. Мені чогось раз у раз здається, що там повинен сидіти звір. Тому то вона така й уперта, й насторожена, що боїться випустити його.

А втім, він ще вилізе. Він знайде щілинку. Хай тільки з'являться в неї діти. Ух, який це буде жорстокий, пазуристий, ревнивий звір! Не підходь! А вона якраз з таких.

Клавдія Петрівна з породи походить одтаких же замкнених звірів. Я вагаюсь назвати любов'ю її відношення до Кості. Це щось чисто звіряче, неміркуюче, страховинне. Одмовляти в чомусь Кості вона не може, хоча розум щоразу робить невдалі спроби в цьому напрямі. Через те у них без перестанку тягнеться боротьба, боротьба двох звірів. З самого ранку, коли Костя розплющує очі й до вечора, коли сон налягає на них, вони не перестають щось перемагати одне в одному.

– Костю, одягайся! Кава прохолоне.

Костя зав'язує хвіст конячці, сидячи перед нею в одній сорочинці. Він чує матір, але мовчить.

– Костю, я кому це кажу?

– Зараз!

– Не зараз, а негайно мені одягайся! Покинь коника!

Костя мовчить. Він мовчить не через те, що захопився зав'язуванням хвоста, а тому, що це дратує матір.

– Костю, даю тобі чесне слово, що не візьму тебе з собою на прохід. Коли зараз же не встанеш, не одягнешся, не підеш гулять.

Костя все ж таки не встає. Материних погроз він не боїться, бо знає, що вона свого слова ніколи не додержить, з якою б силою, натиском і жагою не давала його.

– Ну, гляди ж! Прошу, сиди! Але не смій же плакати, як покину тебе дома. Не смій, поганий хлопче, мучитель мій!

«Мучитель» одягається через якийсь час, бо йому надокучує сидіти на холодній підлозі.

Коли настає час іти на прохід, він робиться дуже лагідненьким, запобігливим, ласкавим. Якщо Клавдія Петрівна пам'ятає свою погрозу (він пам'ятає завжди!) і постановила неодмінно здійснити її, тоді Кості не допомагають ці маневри і він мусить вживати інших способів. Лагідність його зникає, темні, круглі оченята стають колючими, косими, верхня губа хижо задирається догори, виставляючи синюваті, покриті зуби, він сильно паца ногою об стілець і кричить:

– Ні, піду! Піду! І ти не смієш мене не пускати!

– Іди! А я лишусь дома. Я сказала тобі, що... Костю, не бий стілець, бо даю тобі слово – і завтра не підеш гулять!..

Костя хапає зі столика великий гребінь матері й з усієї сили шпурляє ним у куток. І тут же інстинктивно одстрибує вбік і наготовлюється оборонятись, хоча Клавдія Петрівна ні разу не била його.

Клавдія Петрівна щосили стримує себе, від чого її рухи стають якимись урочистими, поважними. Вона мовчки, помалу підіймає гребінь, становить на місце повалений стілець і, не хапаючись, одягає капелюх. Костя зі свого кутка пильно стежить за нею й раптом кидається на матір і починає бити її руками, ногами, кричачи:

– Дрянъ, дрянъ! Проклята!

Потім падає на підлогу, несамовито вищить, дряпає нігтями килим, ридає, качається по хаті. Кінчається тим, що Клавдія Петрівна лякається, поспішно прощає йому провину, одягає його й вони разом ідуть гулять. Костя вже спокійний, веселий, тримає матір за руку й питає заклопотано:

– Мамо, а ти гроші не забула? Ти обіцяла мені купити шоколадку з горіхами!

Такі сцени одбуваються кілька разів на день і з різних приводів. Зникають вони тільки тоді, як Костя, бува, заслабне. А слабує він часто. Недокровне, малосиле його тільки далеко слабше бореться з хворобами, ніж з матір'ю. Тоді боротьба затихає і приходять інші відносини, ніжно уступчиві, тихі, шепотливі. Здається, що вони обое мовчки вступають між собою в перемир'я з огляду на наближення спільного ворога і стараються поводитись якомога тихіше й непомітніше, щоб не звернути на себе його уваги.

І невідомо, хто з них більше лякається хвороби, мати чи син. Костя, безумовно, лякається, хоч і не дуже терпить від якоїсь там простуди, але тільки те й знає, що питається, чи довго він слабуватиме, чи не помре, і все прохає поставити термометра, надаючи йому цілебне значіння. А мати без протесту виконує всякі його бажання і без перестанку цілує його руки, ноги, груди, не одривуючись хвилинами. Здається, що вона лиже його й тим хоче злизати хворобу.

Я часто вітаю себе з тим, що не я батько цього хлопця і що ця жінка не моєї дитини мати.

Але цікаво слідкувати, як подвоївся звір Клавдії Петрівни. Одна половина тягне до Кості, друга до мене. І вона сама не знає, що їй бідній робити. То цілує Костю, то лає його, то знов кидається до нього, а Костя, хоч не розуміє, але добре відчуває щось непевне у відносинах матері до нього, щось нетверде, винувате, ослаблене. Він не може не бачити, як вона подивляється на мене, як уся горить в

моїй присутності, як, взагалі, вся змінилась різко. Нема вже, наприклад, колишнього лежання на канапі, болів голови, сонного роздратовання. Вона цілими днями наспівує, рухається, регоче, грає на гітарі. Вся вона помолодшала, посвіжішала, покращала. І не то ліпша стала з Костею, не то байдужніша до нього. Тепер часто вона дозволяє йому те, чого раніше треба було добитися сльозами, пацанням ногами, сварками та криками.

Хто його знає, через що Костя зі мною все ніжніший та ніжніший, але в цій ніжності я все ж таки не почуваю щирості. Часом навіть здається, що він жагуче, несвідомо ненавидить мене, боїться і ревнує матір до мене.

Біля восьмої години до мого столика підсідає Карачапов. Він чимсь пригнічений і на мої питання відповідає неохоче, похмуро. Але навіть його товариство мені приємніше, ніж моєї власної особи. Я оповідаю йому про все, що лізе мені до голови, а він неухважно хитає головою й не слухає. Все ж таки час потроху минає.

Раптом, несподівано хтось з-заду сильно б'є мене по плечах. Я швидко озираюсь: переді мною стоїть Сосницький, п'яно та злісно усміхаючись. Він чогось у фраку й через це здається ще важчим постаттю.

– Доброго здоров'я, Кирпатий Мефістофелю! Про віщо тут радитесь, панове жиріди? Га?

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купити: https://tellnovel.com/ru/vinnichenko_volodimir/zapiski-kirpatogo-mef-stofelya

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)